

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

V

W. REIMAN, EESTI KOHANIMED. — DR. FR. R. KREUTZVALDI KIRJAD JAAN ADAMSONILE. (LÖPP). — W. REIMAN, PAAR SAMMU KEELE- JA KIRJANDUSE-AJALOSSSE. — J. JÕGEVER, EESTI KEELE ÜLESKIRJUTAMISELE. — A. JÜRGENSTEIN, AUUHINDADE MÕISTMINE 1908. AASTA JOOKSUL ILMUNUD EESTI ILUKIRJANDUSLISTELE TÖÖDELE. — EESTI KIRJANDUSE SELTSI LIHKMETE NEKROLOGID: ALIDE KOSKORA. — KIRJANDUSLINE ÜLEVADE: J. JÕGEVER, A. HERAKLIDES, EESTI USK. — J. SARV, DR. A. BERNSTEIN, ILMAKEHADE LIHKUMISE KORD. — BERNHARD LINDE; LEONID ANDREJEW, JUTT SEITSMEST ÜLESPOODUST. — H. WALK, RRAWDIN JA MÜHLMANN, REHKENDAMISE ÜLESANNETE KOGU. — L. NEUMANN, DR. K. A. HERMANN, EESTI RAHVALAULUD SEGAKOORILE. III. — UUED RAAMATUD VEBRUARI KUUL. (LÖPP.) MÄRTSI KUUL. — EESTI KIRJANDUSE SELTSI PROTOKOLLID 1909. LHK. 17—32.

TOIMEKOND: J. JÕGEVER, A. JÜRGENSTEIN,
M. KAMPMANN, B. LINDE, J. LUIGA, W. REIMAN,
J. TÕNISSON

NELJAS RASTAKÄIK

TRÜKITUD „POSTIMEHE“ TRÜKIKOJAS — TARTUS, 1909

Eesti kohanimed.

I.

Kohanime korjamisel ja seletamisel on suur tähtsus, nimelt kolmesugune:

- 1) geografiline,
- 2) ajalooline,
- 3) keeleteaduseline.

Tähtsus on sellepärast nii suur, et kohanimed meid ajasse viivad, kus kohtadele nende silmapaistva loomu ja seisuga järel teravalt kohased nimed ära määrati; et nad meile sõnumeid toovad, kes nimepanijad rahvuse poolest olivad ja mis haridusejärjel nad umbes seisivad; ja et nad nimepanijate keelest nii kõrges vanaduses mälestusi meile pärandanud on, kuhu muidu ükski kirjalik tunnistus ei ulata, pealegi sagedaste nii muutmata ja algupäraselt, et ajahammas nende külge vähe märkisid järel on jätnud. Kuna muidu kõik voolamas ja muutumas, tõusmas ja langemas, tärkamas ja kadumas on: loodus, rahvas, keel, seisavad kohanimed liikumata kalju sarnaselt aegade voogavas meres, hoiavad oma alguskuju alal ehk nende küljest ihutakse ja hõõrutakse ainult mõni terakene ehk nurgakene maha ja ka tekkinud sambla alt seletab silm ikka veel kalju loomu välja. Kohanimed on need kõige alalhoidlikumad väed ja nähtused maailmas. Võrrelda võib neid ainult loomariigi ja taimevalla jäänustega, mida mullast leitakse, nii loomutruult ja selgelt, nagu elaksivad nad praegu veel kümne-, ja sajatuhandete aastate järel. Nagu need looduse kivistatud kujud meile endisest põlvest sõnumeid toovad, nõnda kivinevad ja kestavad kivinenud kujul aastatuhandet edasi ka rahva vaimusünnitused, ajaloomälestused vanemast ajast, kohanimed. Kivinevad, saavad petrefaktiks, ja kestavad peaaegu endisel näol edasi sellepärast, et järeltulevad põlved enam hästi nende keelt ei mõista. Elavas rahvakeeles sünnib ju nendegagi vahel muudatusi. Rahvas on ajaga kokkuhoidlik.

Aeg on raha. Rahvas lühendab, mitte ainult igapäevast kõnet, vaid ka kohanimesid. Ja rahvas on lapse sarnane, kes kõnelemise takistusi hoolimata vägivallaga kõrvale paiskab. Rahvas teeb keelelised konarused ja raskused siledamaks ja kergemaks. Rahvasuus saab Koikülast Koikla, Jõeperest Jööpre, Jõepärast Jõmpre, Soonpäest Sompä, Uudenkülast Uugla ehk koguni Ukla, Haudkülast Audla. Aga nende uute hilpude alt paistab vana kaju ikka silma, vähemalt kui silm harjunud on vaatama. Kuid lähevad kohanimed võõrasse keelesse ja kirja, siis kahaneb veel muutmise võimalikkus; lühendamist, viilimist ei tule enam ette; elu on nendest kadunud; nagu surnud asju antakse neid põlvest põlveni edasi. Siiski peame ka üksikuid „kadumise lapsi“ mälestama, kohanimesid, mis ajavool nii kui ära on puhkanud. Täieste võõramaigulised on nende aset hakanud täitma. Aga kadu ei ole siingi mitte alati parandamata. Küll meie neid kuskilt veel tabame, kas mõnest kõrvalisest kohast ehk võõrast keelest. Uued asutused, uued „suurused“ tõrjuvad endise nimetuse unustuse pähe ehk uued elanikud ehk omanikud vaotasivad oma keele pitseri vana kohanime peale, et viimast enam välja ei paista. Gothensee ja Heimthal panevad rändajat arvama, et tema Süda-Saksamaale on eksinud, aga Eesti külalapsed võivad teda õpetada, et Kodijärve ja Kurvitsa üsna lähidal on. Buhrmeistrid ja Freitaghid, Klotid ja Nierothid, Staelid ja Stackelbergid, Schillingid ja Strykid, Vietinghoffid ja Wolffeldtid andsivad ehk rahvas andis nende omanikkude ja rentnikkude järele mõisatele uued nimed Puurmani ja Riidaje, Loodi ja Neeruti, Taali ja Taagepera, Killingi ja Triigi, Wiitina ja Woltveti, kuna Saksa keel Eesti nimed alal on hoidnud: Kursi ja Morseli, Kerseli ja Mägela (Megel), Paikuse ja Waagenküla, Kurkundi ja Otiküla, Kose ja Tignitsa. Mõne omaniku nimest on rahvasuu kaks kohanime tekitanud: Wolffeldti perekonna järele hakati ka Tabivere mõisat Woldiks hüüdma. Harva juhtub, et omanikkude nime mõjul vana nimetus rahva suust täieste kaob. Päri on nime Bergeni ehk Bergi perekonnalt pärinud, Saksa keeli hüütakse mõisat Ninigaliks veel vanema aja omaniku Ninegelli järele. Meie ei tea, mis koha Eesti keelne nimi on olnud. Seesama lugu on Patkūlaga, mis oma Eesti keelse nimetuse kuulsalt Patkulli perekonnalt on pärinud, Saksa keelse nime Owerlaki jälle vanemast ajast Johann Owerlackerilt, kellele mõis 1533 laenuks anti. Niibi (Nyby) mõisa Lääne-Nigula kihelkonnas on rootslased asutanud. Rootsi nimi on Eesti oma täieste kõrvale tõrjunud. Teadmataks jääb, kas Niibi endise Uudenküla ümberpanek on, kui niisugust kohta olemas oli, või oli Niibi

päris uus asundus tühja paika, kelle nime keegi enam ei mäleta. Sest ka tühjadel paikadel olivad vanaste oma nimetused. Oma kodukohast mäletan, et igale põlluribale, heinamaale ja metsasalule tema loomukohane nimetus oli antud. Looduse-inimene individualiseris: andis ka eluta loodusele oma hinge, elas temaga hingelises ühenduses. Iseäranis on võõrast mõju kirikute nimetustes märgata. Rooma kiriku pühad mehed ja naesed on vanu Eesti nimesid, kõige rohkem Tallinnamaal, hävitanud, nagu Jüri, Jaan, Madis, Martin ehk Marten, Nigul, Mihkel, Peeter, Kadrina, Iisak, Jaagup, Simun, Maarja. Vanad nimed: Vaskjala, Saientaken, Uomentaken, Ummeri, Põõnala, Soontaga, Embra, Torvestevere, Maumi ehk Mahu, Kehala ehk Voovi, Katk üla jne. on päris kadunud. Aga osalt on ka „vanad jumalad“ paika pidanud, nagu Toris ja Türis, Haljalas ja Vairavas, Hanilas ja Karusel. Kadumise näitused jäävad ikka erandiks ega lükka tõendust ümber, et kohanimed alalhoidlikud keelekujud on ja püsivad, nõnda et nende tagant esialgset nagu võib üles leida.

* * *

Katsume nüüd ülemal nimetatud otsust, et kohanimedel mitmekordne suur tähtsus on, laiemalt põhjendada.

I. Geografialine tähtsus.

„Nomen est omen“, kinnitasivad vanad roomlased, kes teravalt ja kainelt tähele panivad ja otsusi tegivad. Nimi, kohanimi, ei ole mitte tühi sõnakõlks, vaid tähendab koha loomu, omadust, iseäraldust, sugu teiste vastu ära, ütleb, mis sugu, missugune koht on. Kohanimed ei olnud alguses mitte pärisnimed (nomina propria), vaid sugunimed (nomina appellativa), sellega osad rahva elavast keelest. Alles aegade jooksul on nende mõiste niikui ära kulunud. Nemad on ilma mõisteta jäänud, ehk ei tähenda mõistet nii selgeste ära, et kõik sellest aru saaksivad, on nagu ära minestanud, kust alles teadus neid peab üles äratama. Järvepära seisis kord — nimeandmise ajal — tõeste järve päras ehk otsas. Oja talu asutati tõepoolest jooksva vee ääre. Sootaga maalinn ehitati soode taha ja keskele. Kividepäält leidus rohkeste kivimürakaid, mõni kõrge nagu kungas = pea. Otepääll tõusis ümmargune mägi nagu suure metslooma, oti — karu pea madalikust ülesse. Põdramulgust, kitsast kohast mädamaa ja jõekalda vahelt, käisivad põdrad läbi. Määräl on vanaste määrad elanud. Kuusikud ja Männikud, Haavikud ja Lepikud saivad nimed metsapuudest.

Nüüd on need kohanimede tähendused kahvatanud. Meie nimetame kohti, ilma et enam mõtlemegi, mis pärast just need nimed neile kord on antud ja mitte teised.

Ja mikspärast on nad nii kahvatanud?

Kohad ja nende nimed ei seisa enam kokkukõlas. Järvepäräl ei ole järve ligidal ega kaugel näha. Veskiojal ei jahvata ükski veskikivi ega kohise ükski oja. Määräl ei tea keegi elanik enam, kuidas määr välja näeb. Kuusikul kasvab veel pisut lepavõsa.

Agaga meie saame neist nimedest veel ikka aru. Järelmõtle misel leiame ka rada, kuidas neid seletada ja mis nad kord on tahtnud ütelda.

Kuid juba Otepää ajab meid kimpu. Meile tulevad sarnase kõlaga sõnad meele, nagu Otiküla ja Odiste. Agaga et teada, mis ott tähendab, peame vanad sõnaraamatud läbi sorima.

Veel kirjumaks läheb lugu, kui Kividenpääd läheme otsima. Meie võime terve kodumaa idast lääne läbi käia, agaga keegi ei tea meid juhatada. Kõik raskused agaga kaovad korraga, kui mõni võõrakeelne kohanimestik kätte puutub. Kohe on selge, et ajalooline Kividenpää meie aja Kiidepiks on väänetud.

Igakord ei aita agaga sõnaraamatud ega võõrakeelsed nimestikudki. Mis peame Jertsare küлага peale hakkama? Võib olla, keeleoskamata võõrad kirjutajad on küla puudulikult üles pannud. Vanemat Saksa kirjaviisi juhiks võttes jõuame otsusele, et Järtsaare peaksime kirjutama. Agaga nüüd on meie nõuu jällegi otsas. Önnekaupa kuulame ehk mõne kulupea suust kohanime vanemat teisendit Järvesaare. Nüüd arvame asja jones olevat. Rõõmuaga läheme Järvesaare küla järve otsima. Sest ega nimi ei peta. Agaga järvest ega muust veest ei ole ligidal ehk kaugel jälgegi. Ei ka ühtegi sood ehk mülgast, mis endisest järvest järele oleks jäänud. Kõik kõva, kuiv maa. Lähema järvekese juure saab ligi 10 versta maad. Meie läheme Soosaare mõisa teda vaatama. Ka siin ei ole enam järve, küll agaga pehmeid kinnikasvanud kohte heinamaal. Vanad inimesed jutustavad, et siin kord Soosaare järv olnud. Siis agaga lastud ta kraavidega maha. Endise järve kaldalt leiame kõrgel rinnakul Jertsare välja, Eesti keeli Järvesaare välja. Hallil ajal on järv teda igast küljest piiranud. Nimi kui loodud. Kui mõisast järele kuulame, siis selgub, et praegusel Jertsare väljal vanaste Jertsare — Järvesaare küla seisnud. Mõis lõhkunud küla ära, et mõisa põldusid laiendada, ja asutanud endised talud Susivere karjamõisa maade peale. Et terve Jertsare küla Susiveresse viidud, hakatud uusi talusid vana Jertsare rahvaga Jertsareks, Järtsaareks, Järvesaareks hõikama.

Susivere! Aga kus on Susivere? Eht Tartu murde nimi Viljandimaal! Aga Susiveret ei tunne ümberkaudu keegi enam. Sest et „susi“ ei tunta. Arusaamata Susivere on rahvasuu Süsivereks muutnud; hiljuti kuulsin Jertsare mehe suust koguni Sõevere nimetamist, ehk küll sütel kohaga midagi tegemist ei ole.

Võtame kokku: Kohanimed tähendasivad alguses koha loofmu, omadust, iseäraldust. Kohanimed olivad sugunimed, oma sündimise poolest läbipaistvad, oma tähenduse poolest arusaadavad. Kui meie kõik kodumaa kohanimed kokku ajaksime ja neid kõnelema sunniksime, siis saaksime selge ja kujuka pildi, mis nägu Eesti pinnal 1000—1500 aasta eest oli, kui meie esivanemad neile nimed panivad. Aga meie ei oska seda kõnet kuulda ega seda pilti vaadelda. Sest sugunimede kitsendamine üheainsa asja ehk koha peale on neid teistest nimesõnadest eraldanud ja nende keelelisele edasiarenemisele iseseisupaiga annud. Tarvitamise pika aja jooksul on nad nagu metallrahad ära kulunud, lühenenud ja vähenenud. Esialgne kiri on vahel nende pealt kustumas, nii et juba veerima peame. Aga võõrakeelistes kirjamälestustes hoitakse sagedaste nende algkuju alal. Seal on nad kivinenud ja ei käi kui võõrad ollused ihus edenemise ja muutmiseseaduste alla. Kohanimede seletamisel on võõrakeelsed vanad kirjad tingimata tarvilikud. Mida kaugemale nad muinasajasse ulatavad, seda lähemale tungivad nad kohanimede sündimisele, seda suuremaks kasvab nende hind, seda selgemat kõnet peavad nemad meie kodumaa muisteaja pinnast.

II. Ajalooline tähtsus.

„Kivid kisendavad. Kaljud kõnelevad.“ Nii on rahvaste vanema elamise kohta öeldud, kust kirjamärgid sõnumeid ei too, sest et kirja veel ei tuntud ega tarvitatud. Aga nende ehitustest jäi jälgi järele, nende tarbe-, ehte-, sõjariistad pandi neile hauda ühes. Olivad need ehitused ehk riistad kõvemast materjalist, luust, sarvest, sauest, metallist. siis toob arhäolog nad labidaga uueste päevavalgele ja sunnib neid omanikkude rahvusest ja haridusejärjest juttu ajama. Eesti rahva ehitustest ei ole meil muud nimetada, kui maalinnu. Kivid aga, mis maalinnade vallidesse määratult üles on kuhjatud, on vaiksed, nagu jutukehv põhja-rahvas ise. Nad kogelevad ju ka esivanemate isamaa armastusest ja väsimata vaevast, et kodupinda kaitsta. Aga nende kodusest elust, kulturalistest püüetest, usulistest arvamistest vaikivad nemad peaaegu täieste. Ka ei ulata nende mälestus kaugemale, kui teise

aastatuhande alguseni pärast Kristust, kus maalinnad on ehitatud. Järeldusrikkast asumiseajast Läänemere maile (400—800 aasta vahel pärast Kr.) ei tea nad vähemat kuulutada. Siin tulevad kohanimed appi. Selle aja sisse langeb nende sündimine suurelt jaolt, vähemalt tähtsamate maakohtade ja vete nimeandmine.

Kui meie aga õieti lugeda oskaksime, siis tohiksime veel sügavamasse muinasajasse minna. Meie leiaksime kohanimed, mis vanemad on, kui esivanemate siasumine, mis esivanemad siit juba eest leidsivad, omaks vastu võtsivad ja põlvest põlve edasi andsivad. Kui väline sõnakõla ei peaks petma, siis oleks meil siin kolme rahva keeli kohanimedega tegemist, kes varemalt meie maal on asunud, kui ka mitte üle terve kodumaa pinna. Esmalt lätlased ehk leedulased. Kohanimedest, mis meid sinna poole juhivad, on J. Jungi arvates Läti, Leedu, Leisi, Pupsi, Masa, Laatsi ja teised. Aga küsima peame, kas igalpool, kus sarnaseid nimesid leiame, enne 400 aastasaja p. Kr. tõeste lätlasi ehk leedulasi rahvana koos on elanud? Vahest toodi hiljem lätlasi ja leedulasi sõjavangidena ehk pärisorjuse ajal töölistena nende paikadesse, mida uute elanikkude rahvuse ehk nende keele sõnade järele hüüdma hakati?

Teiseks tuletavad gootlasi, Eesti muinasjuttude jäätlasi, elavalt meele kohanimed nagu Kotlandi mõis Kihelkonnas, Koodi nimelised kohad Mulgimaal, Koodi linna mägi Järva-Madiksel, Kodavere Peipsi rannal jne. Aga keeleteadus ja ajalugu peaks alles selgeks tegema, kas Kotland mitte hiljemal ajal Saaremaa läänekaldale ei ole asutatud ja kas tema Gotlandi (Ojamaa) saarelt oma nime ei ole pärandanud? Kas Koda-vere, Koda-see, Koda-soo esimene pool meie sõnast „koda“ pärit ei ole? Kas Koodi-kõlalised kohanimed kõik süda-eestilised ei ole?

Kolmandaks sunnivad salga kaupa ettetulevad Kur — ja Kar — tüvilised kohanimed küsima, kas mitte kurelased = karjalased meie maal ei ole elanud ehk siit läbi läinud: Kurkund, Kuremõisa ehk Kuremaa, Kurevere, Kuresaare, Kurküla, Kurisoo, Kurisalu, Kurista, Karja, Karinen, Karivere, Kaarmaa, Kariste? Uuem keeleteadus ja arhäologia on tõenäoliselt teinud, et üks osa soomlasi Tallinnamaa kaudu Soome on rännanud, uuem ajaloo-teadus arvab, et kurelased ja liivlased mere teel Läti rahva rannamaile on tunginud, aga see veetee ei pruugi sugugi otse Karjalast Riia lahte ja Kuramaale käinud olla, vaid võis niisama hästi Viru, Harju, Lääne ja Pärnu ranna veert mööda minna ehk ka jõgede ja järvede kaudu kuivalt, maalt läbi.

Kindlamat pinda saame jalge olla, kui kohanimede varal oma kodumaa vanemaid piirisid teiste rahvaste vastu tahame ära määrata. Sest kui ka elanikud taganedes ehk edasitungides muutuvad, kohanimed jäävad ikka osalt alale. Vanadest nimedest peavad osalt ka uued asujad kinni. Ja just uute asunikude keeles kivinevad kohanimed, ei võta kui võõraolluselised muu keele edenemisest ja hõõrumisest elavamalt osa ja pakuvad aastasadade tagant veel kindlat materjali endiste piiride äramääramiseks. Nõnda on Läti uurija A. Bielenstein just kohanimede abil Läti rahva endised piirid ära määranud ja selgeste näidanud, kus lätlased maad on võtnud, kust neid ajutiselt ehk kestvalt ära on tõrjutud.

Aga ka kodumaa omavahelist jaotust vanadesse maakondadesse aitavad kohanimed selgitada ja kindlaks teha. Sest igal maakonnal oli ja on oma keelemurre, kes oma pitseri ka maakonna kohanimede peale on vaotanud. Muidugi on see töö palju keerulisem, kui eelmine, sest murrete vahed ei ole alati suured, vaid sulavad kokku, ja neid vahesid kohanimedes peituvast keelematerjalist selgeks teha ei ole kerge. Aga ilma viljata ei jää seegi töö mitte. Kui meie -nurme lõpuliselt kohanimedid kunni Pärnu- ja Läänemaani, Muhu- ja Saaremaani leiame, jah Harjustki Nissi kihelkonnast, siis sunnib see meid küsima, kuidas siis vanaste vähekord Tartu ja Tallinna murde vahel õieti on olnud? Kas Tartu murde mõjukond palju laialisem ei olnud? Või seisivad murded vanal, vabal läbikäimisel teineteisel palju lähemal, kui orjuseajal, kus rahvas üle valla piirigi ei tohtinud minna, ilma et iseäralikku luba nõutati? Ehk kust see tuleb, et meie korruga Viljandimaalt Kõo = Kõivu mõisa leiame ja Muhusaarelt Pedaste, kuna seal muidu keegi ei tea, mis kõiv ehk pedajas tähendab?

Heledamat valgust heidavad kohanimed muidu meie rahva asumiseaja peale Läänemere mail. Nad jutustavad meile pika loo, mis kujul esivanemad seda maad eest leidsivad, mis kulturatööd nad palehigis enne pidivad tegema, visalt ja usinaste, enne kui ta neile koduks sai, maaks, mis leiba andis, omaks maaks ja meie maaks.

Kui keeleteadusel näituseks õigus peaks olema, et Sakala sõnast sakas ja kohanime tekitavast lõpust — la kokku on pandud, siis avaneks meie mõtetele ja kaalumistele lai ja avar väli. Sakas, sakkad tähendavad Hiiumaal praegu veel mädanenud puutüvesid, ronta ja kända. Sakalamaal ise tarvitavat ajasõna sakkama, sakata, kui niisuguseid kända juuritakse ja kaalutakse, et nende alust raistikku põlluks üles võtta. Tartu piirimehed ütlevad vikatiga tsagama, kapsaid tsagama, kiva tsagama, kus meie harilikult

raiuma tarvitame. Sedamööda tähendaks Sakala maakohta, kus esialgu paksu metsa kasvas, mida siiarändav rahvas maha hakkas raiuma, jaokaupa saaduks ehk aleks põletas, sealt järk-järgult sakkad ehk kändud ära hävitas ja nende vahel ja all seisva maa sula põlluks haris. Sakala oleks nõnda põllumaakond, maa, kus „rahvas raius ja kaevas ja kündis vahvast.“ Seda ütleb nimi. Nimest võiksime siis edasi harutada, miks Sakala põlluharija oma maad kõige vahvamalt ja visamalt kaitses, sest et ta selle maa vahvalt ja visalt oli oma maks maaks teinud. Mispärast see rahvatõug pärastpoolegi vabadust ei jõudnud unustada. Mispärast peale orjuse kadumist põld Sakala rahvale enam õnnistas. Mispärast ta kõige pealt uuendusi ja parandusi põllutöös ette võttis, mis teda naabritest jõukamaks tegi, temale pealetungimise tõuget Tartu, Pärnu ja Tallinna poole andis jne. Terve raamatu saaks Sakala nimest ja sellest järgnevaist ajaloolistest nähtustest täis kirjutada.

Ehk viibime Oandi ehk Uganía maakonna nime juures. Minu õpetaja J. Hurt ei väsinud mulle suusõnal seletamast, et Oandi ehk Uganía tüve sõna uga, oa ehk murdeline oga, oa on, mida tüveliselt kõvenenud sõnaga ohakas ja okas sugulaseks peab tunnistama. Uga, oa ehk oda, oa kõrvaliseks sõnakujuks pidas Hurt oda, oa. Ugalased ehk oandlased oleksivad siis ohaka-, okka- ehk odamehed. Vist oskasivad endised Tartu-Võrumaa asunikud sisserändamise ajal terava-okkalise odaga, Eesti harilikuma sõjariistaga, nii hästi ümber käia, et naabrisuguharud neid selle järele auunimega „odameesteks“ hakkasivad hüüdma. Vahest sellepärast, et Oandi mehed iseäranis sõjakad olivad, asusivad nemad lõuna-ida piiri peale, venitasivad oma rajatulbad lõunasse Alukste linnani ja hoidsivad idas slaavlasti oma piirist kaugel eemal. Sest Tartu murret kõnelev Setumaa ulatas tükk teed üle Mäda ja Piusa jõe Pihkva poole.

Vanast Eesti usust on meil vähe kindlaid teateid: juhtumisi mõned lühikesed sõnumed kroonikates. Rahva suusõnalised mälestused on rohkem usulisi arvamisi alal hoidnud, neid aga ühtlasi uuemate ainetega seganud, nõnda et kanget tuulamist ära kulub, mis neist usaldada tohib. Kohanimed tulevad siin appi ja lubavad mõnda järjeldada. Kui meie Võisiku vallast Uku talu ja Ukusaare leiame, siis seisavad mõlemad Uku auustamisega ühenduses. Mõlemil peab midagi iseloomulist olema, et just siin Ukut teeniti. Tartu, Tori ja Türi (Turgel=Turküla) tuletavad Taarat, Thori, Turrist meele. Miks arvati just neid kohti sündsaks pühaks paigaks? Ehk kust see tuli, et neis kohtades seda jumalust iseäranis hoolega auustati, nõnda et kohad sellest oma nime saivad? Miks anti

maakonnale põhjapool Peipsit Hiienpää nimeks ehk miks hüüti suurt saart Lääne rannas Hiiumaaks? Kui Suure-Kõpu vallas Tooni talu ette tuleb ja Kaanso rabast Toonija = Toonioja välja jookseb, siis on mõlemil paganuse surmavalla valitsejaga midagi tegemist. Ehk kui meie rohkeste Kalmeti nimelisi kohti leiame, siis võime kindlad olla, et hauahoidja Kalmu kuskil siin ligikonnas elutsenud on ja tema eluase — vana matusepaik — siit kaugel ei või olla. Kohanimed annavad muinasusu uurijatele rohkeid mõistatusi üles, aga pakuvad ka mõistatuste kostmiseks materjali.

Ajalooliselt tähtsate meeste ja sündmuste mälestust kannavad vahel kohanimed meie päevade sisse. Lemmitu ehk Lemmuti talu Suures-Jaanis Leole ehk õigemine Lehova maalinna ligidal seisab kindlaste Sakala vanema Lembituga ühenduses, oli tema elu- ja töökoht rahuajal. Teised sarnase kõlaga kohanimed sealsamas, nagu Lemma-kõnnu, Lemm-jõgi jne. ei ole vist ka mitte kogemata tekkinud. Kõiguste oja Saaremaal nimetab rahvasuu veel praegu „Maadevahejõeks.“ Nimeandmine viib meid sellesse ajaloolise silmapilgusse, kus 20. märtsil 1254 Saare-Läänemaa piiskopp Hinricus Saksa ordoga Saaremaad jagas ja sellest õhtupoolne osa ordo kätte langes. Osalt oli Kõiguste oja piiriks ja sellest sai tema uue nimetuse „Maadevahejõgi“, mis kaartide valmistajatele veel praegu suureks abiks on, et keskaja maaperemeeste võimukondi kindlaste ära määrata.

III. Keeleteaduseline tähtsus.

„Keel on meie ajalugu“ iseäralisel viisil, sest et meil kirjutatud ajalugu vähe on. Kohanimed on ajaloolisele keeleteadusele vanema aja kohta ainsaks hallikaks, on sellest ajast ainsad keelelised mälestused. Kuna meil muidu 13. aastasajast Läti Hindreku kroonika kaudu ainult paar lühikest Eesti keeli lauset alal on hoitud, pakuvad Läti Hindreku ja Riimitud kroonika, Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch ja Est- und Livländische Briefflade, iseäranis Liber census Daniae ja viimaks Livländische Güterurkunden tuhandete kaupakohanimedid keeleteadusele uurimise-materjaliks. Kui keegi keeletundja vaevaks võtaks ja enamaste kokkupandud kohanimed nende algosadesse lahutaks ja olevatest ainetest väljaseletatud keeleteaduste järele nimetavasse ritta seaks, siis saaksime üsna kahmaka Eesti sõnaraamatu 13. aastasajast, olgugi enamaste nimesõnadest. Sellest suurest sõnatagavarast saaks siis mõnda keeleteadust selgemalt välja harutada, kui seda praeguse ede-

nenud keele varal sündida võib. Mis sellepoolest kohanimed uurijatele pakuvad, näitab Tekla Teivaala keeleteaduseline töö Soome Kirjanduse Seltsi aastaraamatus Suomi, 4. jakso, 5. osa: „Virolaisista paikanimistä 1200 — luvulla“ ja Dr. W. Schlüteri kirjutus „Die estnischen Ortsnamen im Liber census Daniae“, Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1908. Aga mitte ainult meie keele seisukohta 13. aastasajal ei saa kohanimede abil mitmetpidi ära määrata, vaid ka tema edene-misekäiku mitmesuguste mõjude all. Kuigi kohanimede hilise-mad ülestähendused suurelt jaolt neid veel muutmata kujul silmade ette toovad, siiski märkame ka iseäraldusi, mida neil vanemates algkirjades veel mitte ei olnud. Siit peame järjel-dama, et kohanimed vahe peal rahvasuus osalt ka pisut teisiti on hakanud kõlama. Meie leiame nimesid, mis kivenenud kujul aastasajad otsa ilma vähema terakese kaotusega edasi antakse, nagu Karola, Kividenpäh, Alavere, Soonorme, Pöllula. Meie leiame nimesid, mida praegu pisut teisiti kirjutame, sest et nende muistene ülestähendamine puudulik oli, nagu Kappala, Napala, Gundas, Rapal. Rahvakeel aga läks ka edasi, kuid võõrakeelsed üleskirjutajad ei hoolinud sellest. Ei ükski Eesti talu-poeg ei ütelnud enam Mägentaken (Mehhentacken), vaid Mäetaguse, ei enam Kede- ehk Kätepää, vaid Kääva, aga kord Saksa keelde tarvitusele võetud vanem kuju kestis edasi. Teistes nimedes ei pääsnud mitte niisugune kindel kord valitsema. Nimekirjutajad ei vaadanud ka endise aja paberitest järele, kuidas vanaste kirjutati, vaid panivad kuulmise järele nime paberisse. Kõige hooletumal kuulmisel aga ei jäänud muudatused tundmataks, mis rahvasuu aegade jooksul ette oli võtnud. Küll ei pidanud kohanimed teiste nimesõnadega sellepoolest sammu. Mitme tähendus jäi tumedaks, tema organiline edenemine tarretas. Teised, rahva igapäevasele keelele lähemad kohanimed, kellest veel küllalt selgeste aru saadi, langesivad aga muu keele häältesea-duste, iseäranis sarnanduse ehk assimilationi ja vähenduse ehk elisioni mõju alla. Aga ka tumedad ehk arusaamata kohanimed ei pääsnud kõik ilma muudatusteta meie ajasse. Organiline edenemine oli kinni pandud, toore vägivalla eest ei olnud nad sellepärast mitte kaitstud. Rahvas hakkas neid teiste tuttavate, sarnaselt kõlavate sõnade najal omal viisil seletama, ehk neid tarvitusel tuttavate sõnade keelseaduste mõjul muutma. Aega-pidi helises kohanimi rahvasuus juba üsna valeste ja pandi viimaks valeste ka kirja. Nii juhtub vahel, et mõned koha-nimed juba vanemateski vormides, mis dokumendid alal hoid-nud, oma sõnatähenduses nii läbipaistmata on, et alles pikaldane ja vaevaline kaalumine tõenäolikuks jõuab teha, mis

algtähendus on olnud. Kui ma paarikümne aasta eest Võisiku valla Leie külast Võrtsjärve ääres läbi sõitsin, küsisin üht talunime. „Pedaku,“ sain vastuseks. „Pedaku?“ imestasin mina. „Mis see Pedaku tähendab?“ „Noh, ikka puud, nagu Tamme valla mehed ütlevad, meie mända.“ „Aga kuidas siis Pedaku, kus Tartu murdes Pedaka peaks kõlama?“ Vastust sain alles hiljem, kui jutujamisel Peedaku talu nimetati. See sõnakuju imestas mind veel rohkem. Lähemal kuulamisel seletas mulle üks vana mees: „Jah, nooremad ütlevad küll Peedaku ja Pedaku, aga minu lapsepõlves räägiti ikka Peedi ja agu, sest et vanal hallil ajal siin ükskord Peedi Jaak, Jaak Peedi poeg, peremees olnud.“ Ma tegin proovi ja leidsin tõeste vanemast Kolga-Jaani kirikuraamatust (1718), et Leie peremeeste hulgas „Pedi Jaako Jaan“ ette tuli. — Lapsepõlves tundsin Suures-Kõpus Kangelaskja talu. Vist oli üks endine elanik osav vibumees olnud (kang=vibu). 40 aastat hiljem kuulsin Kanniski ehk Kaniske talust kõnelevat. Kuidas Kangelaskjast Kaniske võib saada, ei suuda ükski keeleteadus seletada, aga rahvasuu on selle vägivallaga toime saanud.—Halliste kihelkonnal ja Halliste külal Suures-Kõpus ei ole sõnaga „hall“ vähemat osasaamist, vaid Halliste on korrapäraselt sõnast all ehk alu tekitatud, nagu praegu veel rahvas „Halliste külasse“ minema asemel „alla minema“ ütleb. Meie tohiksime ainult Aliste ehk Aluste kirjutada. Teeme proovi ja vaatame vanadest kirjadest järele, siis leiame tõeste Läti Hindreku kroonikast Alyste, hiljematest dokumentidest Alliste. Kohanimede korjamisel ja seletamisel on nõnda peale teadusliku otstarbe ka oma praktiline külg: meie õpime uueste oma kohanimesid õieti hüüdma ja neid õieti kirja panema.

* * *

Mida laialisem ja täielisem materjal teadusel käes on tarvitada, seda paremine ja kindlamine võib tema ehitada. Üleüldine kohanimede korjamine ja otstarbekohane korraldamine ja trükkimine on sellepärast eeltingimiseks. Mis senni J. Hurt, M. J. Eisen ja Fr. Kuhlbars kokku on saanud, on ju küll tänuvääriline algus, aga ka ainult algus. Kindlaste ja plaanilikult peaks kihelkond kihelkonna järele keeleosavate teadusehüüjate poolt läbi käidama ja ära korjatama. Eesti Kirjanduse Seltsi ajaloo-toimekond on selle peale mõtelnud tervet kodumaad kihelkondade kaupa kirjeldada ja nõnda ehitusekivikesi täielisemale kodumaatundmisele kokku kanda. Selle juures peetakse ka kohanimesid silmas. Aga esiotsa puuduvad seks rahalised hallikad, puu-

duvad tööjõud. Vahest saaks sellega hakatust teha, kui plaanitav murdesõnade korjamine ükskord tõeste liikuma pääseb. Viimseks lootuseks aga jääb siingi laialiste rahvaringkondade oma tegelik osavõtmine, rahva isetegevus. Enne aga kui selleks ettevõtteks südamed soojaks lähevad ja käed nobedaks, on ikka uueste vaja näidata, kui vähe meil senni eeltõõsid tehtud on, aga ka kui tarvilik see asi oleks. Ja siis hõõruda ja jälle hõõruda, kunni rasked ja pikaldased rattad viimaks veerema lähevad. Kui need puudulikud read sedavõrd mõjuksivad, et mõnigi lugija oma kodu ja kodu ümbrust teravamini hakkaks silmitsema, kui ta seda vana keelemurret katsuks kuulata ja ära mõista, mis tema kodu mäed ja künkad, orud ja kuristikud, järved ja laukad, jõed ja ojad, metsad ja salud hiljukesi kõnelevad, oma nimede suu läbi kõnelevad, ma arvan — meie kodune kohake, „kena ja vaik“, läheks meile veel kord armsamaks, mullalõhn Eesti nurmelt, õieilu heinamaalt, linnulaul Eesti metsast tuleks meiega terve eluaeg ühes, tuleks ühes ka linna tolmusse ja kārasse. Meie töös ja toimetuses ilmuks elav ja kauakestev järelkaja Eesti loodusest ja ärataks meid rohkem eestilist looma, kui senni, kus kodu meile võõramaks pidi minema, kui võõrad maad, kellega meid võõras kool ja kirjandus lapseast saadik tutvustas.

W. Reiman.

Dr. Fr. R. Kreutzwaldi kirjad Jaan Adamsonile.

(Lõpp.)

7.

Austatud koolmeister!

Teie selle kuu 1. valmistatud kirjandik on toonaeile õhtu minu silma alla jõudnud, mis mind sellepoolselt rõõmustas, et Teie minu mälestust — kuda juba kartsin — veel ei ole maha kustutanud. Porträede pärast nii palju esimeseks vastuseks. Õnsa Dr. Faehlmannist on üks väga osavast tehtud kivitrüki pilt järele jäänud, mis teda 38 aastase vanadusel näitab, aga kellest kauba teel kusagil enam eksemplari si leida ei ole; aga hõlpsalt võiks nimetatut pildi järele nii palju uuest Tartus trükida lasta kui tahtjaid juhust leitama. — Ahrensi ja Viedemanni piltidest ei ole mulle tänini midagi silma ete ega kõrva

kuulu juhtunud, siiski tahan ma Teie soovimist täites Tallinnas ja Peeterburis järele kuulata, ja nii pea kui midagi kuulen, seda teile teadustada. Minu ainuke tõeste truu pilt, ehk kül mõne aasta minust noorem maalitud, on herra Kõleri käes ja tema omadus. Ma arvan, kui Teie temale sellepärast kirjutaksite ja oma soovimist avaldaksite, siis ei saaks tema vist vastatõrkuma, nimetatud pildi järel kivitrükis koopisid lasta teha, üks töö mis tema meistri silma ja juhatause all kõige paremine võiks sündida. Peaks Kõler pildi koperimisega rahul olema, siis võiks julgust 3 ehk 4 tosinat rohkem¹⁾ trükida lasta kui silmapilgul tahtjaid on, sest et ka mõned tutavad Sakslased pilti ostaksid ja trükimise kulu aega mööda tagasi tuleks.

Lühikese aja pärast loodan kaks uudist minu sule tööst Teie silma ete tuua, kellest üks ligi pool juba trükitut, teine alles kui käekiri, Zensori poolt l u b a t u d, ka juba herra Laakmanni kapis trüki musta ootab, mis kuida ta¹⁾ lubab suve pool peab sündima. — Esimese nimi on „Tuletorn“ üks kurblik näitemäng, kahes vaatuses; teise nimi „Rahunurme lilled“. Mõlemad olid mõne aasta eest juba valmistatud, aga nende pääva valgele toomine näitas tük aega võimatu, kunni mineval sügisel pikalise kirjade vahetamise järgil ommetegi herra Gläser „Tuletorni“ ja herra Laakmann „Rahunurme lilled“ oma sarvile usaldasivad võta, ehk kül mõlemil väga pisut lootust on ükskord trükimise kulu tagasi saada. Nimetatud raamatukesed on enne aegu sündinud lapse arvus, kellel praeguste Eesti lugejate kogus pisut sõbru, veel vähem mõistjaid saab olema, sest et tuum ja kirjaviis kõrgemale lähvad kui lugejate tiiva rammu ulatab. Üks minu sõber, kes Manuscripti Gläseri juures oli lugenud, kirjutab mulle mõne pääva eest: „Niisama suure rõõmuga kui ma Teie tuleni olen lugenud, niisama suure kartusega pean avalikult tunnistama, et Teie ja herra Gläser selle kaubaga kahju sisse langete. Kui kogemata mõned saksad, kadaka saksad, siin ja seal üks koolmeister ja mõned suguvennad Soome maalt neid ei osta, meie talurahvas ei saa neid kuskil oma näpude vahele võtma, nõnda et, kui mõne aasta pärast midagi pisukest kaup vürzrohu poodist ostma lähete, julge võite olla, seda tuletorni lehtedesse mähitud leida.“ — Ma kardan isegi, et sõbral etekuulutamisega õigus võiks olla. Aga sest lugupidamata ei taha ma ommetegi oma sulge seeni alandada, et temast suuremat ei saa kui lusikat ehk kulpi, misga igamees oma kõrdi pada liigutaks, et paks põhja kinni ei kõrbeks!

1) Rea vahele kirjutatud.

Võtke lahkelt tervisid vasta ja pidage sõbralikus mälestuses, kes ennast nimetab

Võrul,
sel 10. Veebruaril
1871.

Teie
tänuлик

Kreutzvald.

8.

Auustatut koolmeister.

Ärge pange pahaks, viibimine on mul vana viga, kelle parandamist siin pool hauda enam loota ei ole! — Teie küsite minu käest, mis ma C. R. Jakobsoni raamatukest „Kolm isa kõnet“ arvan. — Elav luulemise vägi on tema sees töt natuke liig vesiseks teinud, selle läbi vastanikudele käsipidemeid annud, kust hõlpsalt võivad kinnisasida ja kirjutajale tema oma udjaga mõne kibeda vopsu pihta anda. Seie päävani ei ole kõige kuulsamatel sündinud asjade jutustamise seletajadel mitte veel võimalik olnud tõeks teha, et se rahva sugu, kellest Tacitus Ästuria rahva nime all räägid meie Eestisugu esivanemad olivad olnud; asi on praegu vaidlemisel. Aga nii palju võib iga selge prilliga lugeja sest tükist äratunda, et need, keda Jakobson Tacituse Ästuralastest meie Eestlaseks tahab teha, mitte Eestlased ei võinud olla, sest Tacitus lisab sinna juure „Ästuralased olla osavamad põlluharijad kui teised Germanlased.“ Sellest ei ole raske ära mõista, et Ästuralased üks võsu Germanlaste kännust olnud, kelle külgi Soome ja Eesti rahva sugu mitte kaugemalt ei ulata. — Sellepärast oleks palju mõnusam ja asjamõistlikum olnud, kui herra Jakobson oma jalga nii libeda tee peale ei oleks viinud, kust pisem tuulepuhumine teda pikali võis visata. Niisama nõdra jala peal seisab enamiste kõik, mis muiste Eestlaste vaimuannetest kõneletakse, seal on palju luulemist ja väga pisut tõsidust. Üks isa, kes oma poega üleliiga armastab ja hellitab, on enamist poisikese vigade üle pime, mis iga teine võeras selgest näeb, seda ei näe isa. Seesama sugune lugu võib ka neile juhtuda, kes oma sugurahva armastuses nende vigasi ei jõua äratunda, sedaviisi eksis enne minu armas noorepõlve sõber, meie unustamata Fählmann, kes valeks püüdis ajada, et vanad Eestlased inimesi olla ohverdanud, ja nõnda eksib Jakobson vana Eestlaste vaimu harimisega. Tõte jälgil ei leita kuskilt märki, et sel ajal, kus esimesed Sakslased oma jalatallad meie maale kandsivad, Eestlaste vaimuharimine külalistest mõõda jõudnud. Vahvuse poolt olivad mõlemad ühesarnatsed, nõnda et ei mitte Sakslaste vahvus, vaid nende raudriided ja mõnu-

samad sõariistad viimaks Eestlaste üle võitu saivad. Sakslastel oli risti, Eestlastel paganate¹⁾ usk, aga kui usust kasvanud vilja peale vaadetakse, siis ei tohi mõlematest palju heat tunnistada, sest et aeg ise väga pimedas seisis ja eluviisid kõlvatumad olivad.

Ag a võtame meie, kui oleks kõik nõnda olnud, k u d a r o h k e luulemise väega mehed meile jutustavad, ja et kõik seda kallist vaimuvarandust seitsesada aastane kibe orja põli suutumata ära lõpetanud, siis peame ommetegi küsima: kust se imelugu tuleb, et nüüdne poolsaea aastane priius veel sugugi parandamist ei taha nähtavale tuua? — Priius, rohkem vaimuharimine ja rahva nõukamaks minemine ei taha kuskilt poolt säherdust vilja kanda, kui loodeti, vaid mõned tükid on avalikult palju alvemaks läinud, nõnda vargus, röövimine j. n. e. Kuuekümn e a a s t a e e s t , n i i k a u g e l e u l a t a v a d m i n u m ä l e s t u s e d s e l g e s t , o l i h o b u s t e v a r a s t a m i n e , e h k k ü l i n e s e d E e s t i m a a l v ä g a k e h v a d o l i v a d , ü k s k u u l m a t a a s i , k u i s e d a a r u l t e s i i n j a s e a l j u h t u s , s i i s o l i v a d v a r g a d i g a k o r d v ö e r a d , m u s t l a s e d , P e i p s e t a g a n t e h k m a i a l t t u l n u d k e l m i d , e i i a l E e s t l a s e d . N ü ü d l a i e n d a b h o b o s e v a r g u s a a s t a a s t a l t i k a e n a m o m a p i i r i , k u i a a s t a t k ü m m e t a k k i s t a m a t a n õ n d a e d e n e b , s i i s e i t o h i k e s k i i m e k s p a n n a , e t h o b u s e - v a r a s j a E e s t l a n e n i m e p o o l t p e a ü h t e s a a v a d m i n e m a . — J u m a l k a i t s e g u i g a m a a d , k u s r a h v a p r i i u s s e e s u g u s t v i l j a h a k k a b k a n d m a ! M a v ö i k s i n v e e l m i t u m u u d t ü k i s e i e k ö r v a p a n n a , k e l l e s t k ö i g e s t s e l g e s t v ä l j a p a i s t a b , e t r a h v a p u h a s e n d i n e e l u v i i s ü l e ü l d s a l t e i m e t t e e d e n e m a s , v a i d a v a l i k u l t t a g a n e m a s o n . O r j a k ü t k e s t p e a s m i n e n ä i t a b h u l g a i n i m e s t e s i l m a s , k u i e i o l e k s e n a m t a r v i s a u s a m e h e v i i s i l t ö ö j a v a e v a g a l e i b a t e e n i d a , v a i d p a r e m p e t t u s e j a v a r g u s e g a l a i s e l d e s e l a d a . M a m ö t l e n s e l l e p ä r a s t o m a p i s u k e s e m ö i s t u s e g a s e d a p a r e m a k s j a t u l u s a m a k s , k u i i g a k o o l i t u t m e e s , k e s t e i s t e l e i s a m a a k ö n e t l ä h a b p i d a m a s ä h e r d u s i t ö t e l i k u s i r o o j a p l e k k i s i p r a e g u s e s t r a h v a s t n e n d e s i l m a d e e t t e t o o k s , k u i e t l u u l e m i s e v ä e l m u i s t e p i l t i s i m a a l i m a l ä h e b , k e l l e l k u i u d u k u j u d e l k u s k i l p ö h j u s t e i o l e . K e s ö i g l a n e E e s t l a n e e i p e a k s m e e l t p a h a n d a m a k u u l d e s , e t t e m a m u i s t e s e d s u g u v a n e m a d l i g i t u h a t a a s t a e e s t k a u g e m a l o l n u d o m a s p a g a n a p ö l v e s , k u i m e i e r i s t i u s u v a l g u s e l ? ! — J a ²⁾ t ö e s t e , l u k k u e i t u n d n u d v a n a d E e s t l a s e d s e s t n e i l e i o l n u d v a r g a i d , n õ n d a k u i p r a e g u s p ö h j a p o o l S o o m e m a a l k ö i k v a r a l u k k u t a s e i s a b . — M a t e a n k ü l , e t T e i e p o o l p a l j u i n i m e s i e l a b , k e s s e d a k o g u n i s t e i s a l l i , k u i

1) Järgnevad read kuni „olivad“ lehe äärel kirjutatud. Toim.

2) Järgmised read kuni „seisab“ lehekülje ülemisele äärel juure kirjutatud. Toim.

Eestirahvast midagi musta tahaks kirjutada, sest kõik, mis neisse puutub, peab siidi kindaga ja ingli sulega kirjutatama, aga mis Sakslastest üteldakse, seal olgu raudkinnas ja põrgu tuleork sule asemel käes. „Vaata, se on rahva sõber, se on mees meie poolt!“ kõlab hõiskamine laealt. Üks vanaks läinud inimene, kes elu ja inimesi mitmelt poolt tundma saanud, ei või nii odavat kiituse krooni oma päha saada, sest et tema teiste ei tohi kirjutada kui t õ t. Tuleks kümme ja kakskümmend mulle ütleva: vaata, vennike, se on valge, ja minu silm näeks asja mustaks, siis ei tohi ma kõige parema tahtmisega, muud ütelda kui — kuida ma nägin: tema on must! Se kangekaelus on mind juba mitmest mehest lahutanud, kellega enne sõbralikult elasin ja saab ka edespidi veel musta kassi viisil minu ja teiste vahele astuma, ilma et mul võimalik oleks ennast teiste moondata. Õigus peab igal pool keskmine olema; olgu süü sõbra ehk vaenlase pool; kohut tehes ei tohi kummastki lugu pidada. Üle selle on meie praegune aeg nii kirju, et teda ei lihaks ega kalaks tohita arvada, mis mõõda läinud kõige raskuse ja valudega, on teadav, mis eestuleb, alles teadmata, seal ei ole siis mitte kiiduväärt inimesi, kes üheskoos naabris elavad, üht sugu teise vastu vaenule ässitada, vaid niipalju kui ial võimalik — seisustest lugu pidamata — igal pool rahu- ja kokku lepimise-seemet külvata. Rahupidamine ja üksmeel teevad meid tugevaks, ja tõsine kasvatamine ja koolitamine inimeseks.

„Maakera loomisest“ pikemat juhatust anda, oleks vistist väga mõnus ettevõtmine ja ei saaks mul sellepoolt materiali puudust olema, aga kui seda nõnda peaks antama, kui asi parajalt täielikuks õpetuseks ühe targemale tarvitab, siis kasvaks temast suur raamat. Selle vastu seisavad kaks asja. Esiteks: ühte suuremat õpetuse raamatut, keda seaduse järel meie koolides sundimise viisil pruugitavaks ei tehta, ei taha ükski trükmeister oma kulu peale võtta. Teiseks: on nende lugejate hulk, kes säherdusest õpetusest osavad kasu nõuda oskavad, väga pisuke, sellepärast meie praegustest kirjameestest, kui ehk mõnel ka seda jõudu juhuks olema, veel vähem ense kulu peale usaldab välja anda. Nii laialt kui Eestikeele piirid ulatavad, on — kuida ma kuulen — Villandi maa nurk se ainukene, kus raamatulugejate kogu aast aastalt kasvamas leitakse, aga kui palju jõuab üks veike hulgake, kui ümberkauduuskilt ärkamise tähte ei leita? — Terve Tallinna kubermang, ehk päris Eesti nime kandev maa ei näita veel sugugi ärkamist, sest kehvus ja vaimutuimus peavad ühtlase rahvast kammitsas, mispärast üksnes Sioni puud laialte õitsevad, kelle vilus undavad (?) inimesed Taeva Jerusalemma poole rändavad, kus kan-

natajate kroonid ja igavesed rõõmu-ilu-pidud, selle lühikese kannatamise aja eest neid peavad trööstima! — Kes usaldaks kirjalehti näpude vahele võtta, mis ilmlikud inimesed kirjutanud?! — Ja need üleannetumad kipuvad juba mõnes tükis loodud asju teisite äraseletama, kuida vana Mooses ja teised tema aegsed inimesed olnud välja seletanud. Oh kallis kesk-aegne kirik, tule tagasi ja too oma tuleriidad ja piinamise riistad kaasa, et kõik püha usu segajad ühe korraga otsa lõpeksivad! — Aga minu paberi lehekesel on niisamati ots käes, pean sellepärast lõpetama, mis sel soovimisel sünnib, et asjalik teisite käiev mõtlemine, kui ehk siin ja seal segadust peaks tegema, meie inimlikus sõbruses kõik vanal viisil muutmata jätaks. Ses lootuses jätan Teid täna Jumalaga, ja et Teie mind „tänu-liku“ alla kirjutamise pärast tahate õiendada, nimetan ennast lihtlikult

Võrul, 16 Jaani kuul 1871.

Teie

Kreutzvald.

9.

Võrul 5. Septbr. 1872.

Auustatut Koolmeister!

Vastus Teie kirjandiku pääle on soovimise ja tahtmise vasta jälle pikemale viibinud, mis pärast ei mina — vaid aeg sel puhul üks süüdlane on. Võtke esmalt kirja ja Diplomi saatmise eest minu tänu, viimane jõudis vast 31. Augustil seie. Teie soovite minu arvamist Aleksandri kooli pärast teada saada? Hää meelega tahan Teile sellepoolt oma mõtteid välja arutada, lugupidamata sest, kas nemad Teile meele järel, ehk vasta meelt peaksivad olema. Esiteks. Asutuse plaanil on kui mõnel ilmale tulnud lapsel üks sündimise viga külles, mis arstid ei või avitada, ega palberid (?) parandada, kuida vana laul ütleb. Saaks kogemata õnne korral — mis mina ei jaksa uskuda — määratut Summa tõeste kokku tulema, siis on tema intressid 5000 rubla aastas. Arvame kooli ehitamise ja sissesäädmise tarvis aga kahe aasta intressid, siis võiks kool kolmandamal aastal oma tööt alustada. Koolmeistride palgad, kooli ülespidamise, ahju kütti, silma valguse ja koolilaste söötmise ja kõige muu tarvituste täitmise tarvis on iga aasta 5000 rubla selget raha, mis säääl viga on? Võttame meie kõige odavamad hinnad, nõnda et kolme koolmeistri palk ühte kokko 1200 rubl. teeks, kus Direktor kõige suurema palga 5 ehk 400 sada rubla, teised vähem saavad, siis jääb meile 3800 rubla üle. Ahjukütti ja silmavalguse eest tahame 300 rubla rehkendada, teenijatte palgaks ja ülespidamise tarvis teised 300 rubla, siis

jäevad meile aga 3200 rubl. üle. Selle rahaga peavad 50 noortmeest läbi aasta ülespeetud, kasitud ja pestud saama, mis kogunist võimata on. Meie peame läbistiku 100 rubla iga lapse peale arvama, mis 50 kohta kapitali intressid puhtaks ärasõöks, kust siis ülemalt nimetatud teised kulud peavad välja tulema?? Siin seisab kooliplaani sündimise viga avalikult silma ees. Sadatuhat rublaga ei ole kellelgi võimalik üht kooli nõnda asutada, et intresside läbi kõik kulud võiksivad tasutud saada, vaid iga vanem kes oma last tahab koolitada, peab selle eest oma ohvri kandma, nõnda et arukorral üks ehk teine loomuse poolt terase vaimuga noormees, kellel kuskilt poolt tugi ei ole, ilma hinnata koolitamist ja ülespidamist leiaks.

Teiseks. Meie tahame võtta, kui oleks üleval näidatud numride tunnistus selge vale, ja 5000 rubla intressidel oleks kui lesenaese jahuvakkal ja õli kruusil väge sees kõik tarvitudused täita, siis tuleksivad meile 4 aasta pärast 50 koolitud meest välja. Eestirahva hulka tahame umbarvates 900000 hingeliseks võtta, siis tuleks 18000 hinge peale üks koolitud mees!

Kolmandaks. Püüdkem Aleksandri kooli niipalju kui ial võimalik Eestirahva keskpaika asutada, siiski jäevad rahva piiresõrvad temast liig kaugele, ise kui meie Hiio ja Saaremaa maha arvame. Nende piire peal elava inimestele jääks kool ikka kaugele, kellest neile pisut kasu tuleb.

Neljandaks. Kuda esimesed tulekiired näitavad, ei tohi meil mitte seda lootust olla, et sadatuhat rubla nii rutto kokku võiksivad tulla, ega ole siin juures üksi pappide süü, vaid veel suurem süü rahva tuimusel, sest et pimedaid nurke küllalte igal pool leida, kus inimesed koolist ja tema tulust veel midagi ei tea.

Et asja lugu nüüd tõeste nõnda on, kuda üleval tähendasin ja iga järelmõtteleja hõlpsalt äratunneb: Aleksandri kooli plaanil ei ole seda eluidu sees, mis läbi ta aega mööda halja oksaliseks võiks saada, sellepärast ütlen mina: Armsad koolisõbrad, kas ei peaks mõnusama olema asja tõisite ja odavamal viisil jalule seada? On meil niipalju kapitali koos, et meie kuhugi kreisi ehk maakonda ühe kooli hoone võime ülesehitada, keile tarvis enam krunti ei pruugi olla kui õue ja õue-aja plats, siis võtkem seda maid töö ette. Esiteks tuleb ülemalt poolt luba paluda kõigest kreisist saadikuid nõupidamisele kokko kutsuda, igast kogukonnast üks ehk 2, kes koguduste nimel alamad koormad kanda võttavad. 1) Kreis, kuhu uus koolimaja oli ehitatud, peab tulevikus enese peale võtma kooli hoonet seatut korral hoida ja teda kohendada ja parandada, kus seda tarvis on. 2) Lapsed, keda kooli pannakse peavad oma ülespidamise ja koolitamise eest hinda maksma, sel viisil et koolmeisteri

palgad neist sisse tulekutest võivad äratasutud saada. 3) Iga kogukonnal on vaba voli koolile, kas ahju kütti, silmavalgust ehk vilja anda, misläbi kogukonnale õigust antakse, ohvri suurst mööda üks ehk 2 vaest last hinnata kooli läkkitada. Kreisid võiksid esisotsalt koolidele suuremad olla, kui praegused, nõnda et Liivimaale kaks kreisi ehk koolikonda tuleks, üks Pernu-Villandi, teine Tartu - Võru maale, veike Tallinna kubermangule aga esisotsa üks ainuke kool, kunni rahvas aega mööda jõukamaks läheb, rohkem kooli tulust aru saab j. n. e.

Teie ütlete: „Aleksandri kool peab priiuse mälestus ja ühenduse pide olema.“ Hää kül, aga kas kaks ja kolm ehk neli Aleksandri nime pääle asutatud koolid tema mälestust nii sama hääst ei või ülespidada? Teie ütlete: „Üks Aleksander on meid priiks lasknud ja selle auustuseks ja nime all ei või ommeti mittu kooli olla.“ Miks väga ei mitte? Kõigel ristirahval on üks Jumal, aga kõik risti usu maad on kirikuid täis, ilma et Jumala auu nende kirikute läbi vähendatud saab. Mina ütlen sellepärast: Mida rohkem Teie priiuse mälestuse koolisi õnsa keisri Aleksandri I nime peale asutate, seda suuremat auustust tete Teie temale. Niisama vähe võib selle üle meil kaheldust olla, et Ülemalt poolt kahe, kolme ehk nelja Aleksandri koolile sedasama õigust ei peaks lubatama, mis ühele oli palutud, et koolid riigi õpetuseasjade ministri valitsuse alla jäävad.

Kus rahvas juba nii kaugel on, et nemad koolide tulust magu hakkavad tundma, sääl ei kesta vastanikude vägi midagi nende tahtmise vasta. Mina olen mittu korda oma kõrvaga rahva suust kuulnud: „Et õpetaja nii väga kooli asja vasta tõrkus, juhtus meile õnneks, mittu, kes muidu kopikat ei oleks annud, andis nüüd rubla trotsimise pärast.“ — Rüütlite seltsil oleks Aleksandri kool nii tühi asi olnud, et nemad selle vasta ega poole sõna ei oleks lasknud, aga kiriku pappide kartus, kes Aleksandri koolist rahva hukkatust ette näevad, on ka rüütlite külge juba mitmes kohas hakkanud ja neid kartlikuks teinud. Kui meie kiriku-vanemad vähem pappid ja rohkem õpetajad oleksivad, siis ei unustaksid nemad oma meistri sõna, kes armastuse ülemaks käsuks tõstis. Nemad unustavad pääle selle et „ristiusk ei taha õpetust vaid elu, sest üksnes seda tohime tõsiks ristiinimeseks nimetada, kes omas nõdruses kõigest väest selle kuju järel elada püüab mis Jeesus Kristus oma eluga meile oli annud. Tema ei ole kuskil ütelnud, selle ja selle nõõri järel pead sina uskuma ja kui sa karva väärt kõrvale eksid, siis oled sa ära neetud ja igavest hukka mõistetud, vaid tema noomib meid armastagem üksteist, nõnda kui mina teid olen armastanud, sest teie armastusest peab tuntama, et teie minu jüngrid olete.

Mõistmata on minul, kuda Aleksandri kooli vastanikud kõige suuremat tulu ei taha tunda, ehk kui nemad tunnevad, seda ära salgavad, mis kool selleläbi õpijatele toob, et kõik kooli õpetus e m a k e e l i antakse. Mõned ütlevad seda võimatu olevad, sest et Eestikeel nii kaugele ei ulata. Tule Jumal appi! Olgu ka kõige raskem ja sügavam ükski õpetus, siiski saab iga inimene temast oma ema keelel kõige täielikumat aru. Kui nüüd igal maal kõik rahvad oma emakeelel koolides õpetatakse, siis ei või mõista, miks Eestlaste õpetus nende ema keelel ei pea võimalik olema. — Aga läkki veel korra Teie kirjandikule.

Teie ütlete: „Esiteks vähendaks rohkem kui ühe kooli asutamine rahva jõudu ja rahva ühtmeelt.“ See ei ole tõsi! Mina olen näitnud, kuda Teie üleval tähendatud viisil poole hinnaga kolm kooli võite asutada ja rahvale suuremat kasu sellega saata kui ühe ainukese kooli läbi. Kardate Teie ühtmeele rikumist, siis võiksite selle vasta abi teha, kui selle eest hoiate, et muudetut kooli plaani mitte suures kellas ei saa väljahelistud, vaid üksnes siin ja sääal temast m e e s t e vahel räägitud, kes asjast aru oskavad saada, aga lapsi, kes kõvemat toitu ei kannata, peame piimaga jootma. — Üleültsa oleks soovida, et kooli asutamine ja sissesäädmine nii odavalt kui ial võimalik saaks toimetatud, ja üks osa korjatut rahast kasvavaks kapitaliks kuhugi Banka pandud, nõnda et tulevikus tema interessid, koolide hääks võiksid tarvitatud saada. Sellepärast oleks minu nõu, kroonu poolt nii palju abi kergituseks paluda, et kustki kroonu mõisa jaust tarbliku maakrundi ja mõnda materiali hinnata võiks saada. Ma tean kül, kuda mitmelt poolt selle vasta tõrgutakse ja üteldakse: Jumala pärast ärge minge kroonu abi otsima, see oleks kui tahaksite vere tilga eest hinge põrgule ära müüa. Need kelle südames säherdune kartus elab, ei tunne meie armulise Keisri isaliku südant riigialamate vasta, vaid näevad päeva valgel iga sammu pääl tontisi ja kodukäijaid, aga tulu, mis käppaga võiks katsuda ei näe nende arglik silm mitte. Kui mõni aastat teed linna koolides suuremat hoolt Venekeele õppimise eest hakkati kandma siis leiti väga pisut inimesi, kes oskasivad äratunda, kui suurt kasu nende lastele selle läbi tehti, mis pärast suurem osa asja vasta seisis. Kui mittu koolitut ja õpetatut meest natuke vanemast ajast, kus seda keele õppetuse sundi veel ei olnud, oleksivad võinud suures Veneriigis hõlpsalt endale leiva palukest teenida, kui keelepuudus neile kammitsaid jalga ei oleks pannud. Niisamati ei te Eesti nooremeestele midagi nii suurt hirmu väeteenistuse eest, kui keele puudus. Aga kust võime meie selle puuduse vasta abi saada, kui meie koolides Venekeele õpetust ei anta!

Kui nüüd kõik koolitamine, keda tõtelikult nõnda tohib nimetada, selle sihile peab minema, rahvale igapidi paremat silmaseletust anda, kõige vähemalt nii pikalt, et igamees omas ja naabri külas paar sammu teed talutajata võib astuda, siis teeb see juba mitmele paha meelt, kelle silmas see saadik Eestlane ja lojus ühes klassis seisis. — Rahva sugude vahel, kes Jumala tahtmist mööda segamiste ühes kohas elavad, viha vaenu sünnitada, oleks raske patt, seda ei lähä ükski mõistlik inimene tegema, aga igaühel peab oma jagu inimese õigust olema, ja oleks ka, kui suuremat osa pimedus ära ei keelaks vaimu vabadusest osa võtta. Nime järel on meil väga palju rahva sõbru, kes muud ei taha kui rahva õnne, aga kui maalitud silmnäo-katted (maskid) mahakisume siis ei ole suurema hulga makide taga kedagi teist kui F. W. S. Eesti posti-mehe 25. numbris, kelle viimsele meie väga palju tänu võlga oleme selle eest, et ta meile oma tõteliku nägu kogemata on näitanud. — — Teistel on vari ees!

Jumal ja aeg on igavese d, mis muidu maailmas leida, on närtsilik ja kaduv kui inimesed ja loomad, kelle eluiga igavesel mõõdul lühem on kui kiholasel, kes hommiku sündis ja seltsamal õhtul ärasuri. Aga inimeste-sugu, keda meie minu arvates ehk rahva-us võiksime nimetada (Eesti keeles ei ole veej selle tarvilist sõna), elab edasi ja saab niikaua elama kui meie maakera vältab. Seesinane rahva-us läheb pikamiste, aga siiski ühtepuhku edasi, ehk kül ühe inimese elu iga ehk üks rahva põlv arukorral edenemisest märki saab; mõnekorra näitab meie lühikeses silmas kui seisaks aeg paigal, ehk kippuks tagasi minema, mis igakord silmapettus on, sest et ajavaim alati edasi rändab. Imelikul viisil leiame sagedast ajaraamatutes, et säääl kus ajavaimu sammu kunstlikult püütakse kinni pidada, tema seda kergemalt edasi astub. Üks säherdune tük on ka meie päivil ette tulnud. Paari aasta eest, kui Rooma paapst ennast uueks Jumalaks tahtis luua ja sellega lootis rahva harimist ühel hoobil mõne sada aasta tagasi viia, päeva valgust kinni katta, mis tema arvates liig heledaste paistis. Aga vaata! Asjad läksid tahtmist vasta teisite: koolid peasisivad selle läbi kiriklaste kütkest Saksa riikis, ja kes seda ette võib arvata, mis veel tagajärel saab tulema. Kus kiriklaste harjad väga kõrgeks kasvavad ja üleliig punetavad, säääl võib ajavaim neid kogemata rõhuma tulla. — Meie tahame sellepärast meeles pidada, et vastanikud meie ettevõtmisi enam võivad edasi saata kui neid kinnitada; vastanikud kasvatavad tahtjate tugevust.

Mis Teie Veskest kirjutate, teeb mulle rõõmu, ehk mina teda kül ligemalt ei tunne, kui et meie umbarvata kuue aasta

eest Tartus Peeterboori trahteri peal paar tundi juttu vestsime, hiljem kolm ehk nelikorda kirjandikusi vahetasime. Neil päivil, kus Veskel teekäik Leipzigi Missionäri kooli minna jalgade all seisis, puhus ta kirikliku pasunat, arvas tõeste, et Issand teda selle suure tööle kutsunud ja teiste hulgast välja valitenud. Önnelt peasivad tema silmad lühikese aja pärast lahti, kui ta tundma saanud, et mis kaugelt silma hiilgab, arvast kuld on. Missionääride koolid — üks silmakirjaliste vagade alustus — on valgeks lubjatud hauad, kus surnuluud sees on. — Aga et Veske missionääri koolist välja oli läinud, on temale meie kiriklaste poolt lepimata vaenlasi sünnitanud, kes seda eksitust temale ial andeks anda ei jõua. Hää oleks sellepärast, kui Veske tulevikus oma tegudega võiks avalikuks teha, et temast pappide arvamist vasta mees on saanud.

Lõpetusel palun Teid omale vahendikuks „Villandi põllu meeste Seltsile“ minu nime tänu anda mulle läkitatud auustuse Diplomi eest, misga Selts mind endale auuliikmeks on nime-
tanud; ehk kül pisemat lootust selle pääle võib olla et üks säherdune kuivand raag Teie noore puu külgi poogitud lehesilmi ajama hakkab. Andku Jumal Teie Villandi ja kõige sarnaste Seltsidele rohket kosumise õnne, siis saab pikamiste mõnda parema teele minema. Võtke lahet tervitamist ja jääge sel puhul Jumalaga!

Kreutzvald.

10.

Tartus, 29. Januaril 1878.

Auustatud koolmeister!

Südamelikult Teid tänades on mul täna vast võimalik kuulutada, et mineval teisipäeval Teie 16. selle kuu paaval lakitatud kirjandiku, raamatukesega ühes kätte olen saanud, mis minu luuletuse avalikult tõeks teeb, et meie Reinuvader L. mind on petnud. Aga et Rebase pesal mitu väljakäimise värvaid on, kelle abil ta kimbatusel ennast püüab kitsikuks peasta, oleks väga soovital, kui Teil ial võimalik peaks olema, ka aega mööda veel kadunut tiitli-lehte minu kätte muretseda. Ehk kül pettus suure hoolega jalule seatud, olen juba peale külmkümmand paika ülesmärkinud, kus trükid koko ei jookse. Palju tervisid soovib Teile

Teie tänulik

Kreutzvald.

Mis ¹⁾ kinnitus peaks „Sakala“ valgele astumist keelama?!

1) Lehe äärele kirjutatud.

Toim.

Tartus, 5. Mail 1878.

Auustatud Koolmeister!

Südamliku tänuga Teie sõbraliku toimetuse eest tunnistan Teile sellega, Teie epistli ja kõrva lisatud raamatukese vastavõtmise eest eile hommiku, keda mõlemaid üks tundmata koolipoisike mulle kvitungi vasta kätendas. Niipea kui üks tutav inimene Villandi poolt seie juhtub tulema, saadan Teile nii hästi esimese, tiitli leheta kui eile seie jõudnud tagasi, et Teie nende omanikudele, vähema viivituse järele, tänuga koormatud võite jälle anda.

Vahe ajal olin juba siin ühe täieliku eksemplari R. R. (kolmat korda trükitud) Tart. 1869 saanud, kelle abiga „uue“ Tartu Reinuvaderi võisin lõksu viia, nõnda et meie tüli juba korrale toimetatud on, leppimise kaubal, kus ta mulle pisukese hinna selle eest maksis, et pikema kohtukäigi maha jätsin, mis — sest et meil rahu kohtuid veel ei ole, lühemalt paari aastad oleks vältanud, ja sellepärast et trüki-pressi protsesses kõik Riia hoovkohtus edasi toimetatakse, pidi üks advokat siin, teine jälle seal olema, kes tuleva prae küllest rasvasemad tükid endale töö vaeva eest oleksivad kiskunud — Sinna juure tuli veel üks tükk, teele seatud rataste määrimine, kus herra L. seda palju paremine võis toimetada, kui minu sugune kehvik. Advokat, kes asja kohtu ette pidi viima, tahtis kohe 50 rubla ette-maksu esimeste kirjade sisse andmise eest, teised 50 r. pidivad Riia õiguse-keerutajale maksetud saama, sest — ükskord — kui kohtu otsus välja tuleb, peab kautaja kõik kulud kandma ja välja maksma, siis saate ka teie endale protsessimise eest välja antud raha-summad tagasi tasutud. — — Önnelt tuletasin ühte vana sõna meele: „Mine hundi p-st võtma!“ — ja lepsin. Pikemalt selle üle, kui ükskord jälle suusõnaga teine teisega kõnelema saame.

Järgmine sõnum — vähemalt loodan ma seda, saab vistist Teile ja teiste Villandi sõbradele rõemu tegema, et minu „arstimise raamat“ juba maa-sõrva hakkab nägema, ja kui midagi kogemata kinnitust vahele ei astu tuleval kuul käe kirjas valmis saab, umb arvus 12 trüki poognat suur, ja kui meie herra Mattieseniga kaupa sünnime: aasta lõpul päeva valgele võiks astuda. Sell silmapilgul on veel suur tükk vahet. M. kardab et raamat väga suureks, ühtlase mõetu mööda väga kalliks läheb, et rahvas teda sellepärast ei taha osta, temal oleks palju enam meelt mööda kui raamat kolmat osa võiks

lühendatud saada, aga see ei sünni minu plaaniga ühte, kelle järel raamat nii täielik peab olema, et igamees, kes sealt nõu läheb otsima, ka seda leiab, mis ta tahab. — Raamatul on 12 jagu. Esimene ja teine räägivad palavikudest, kolmas põletikudest, 4. reumatismusest ehk luuvalust 5. kõhu - haigustest 6, väljajooksmistest a. vere jooksmised b. ila ja muu vedeliku voolamised. 7. Vee ja õhu tõbest 8. tiisikustest, 9. Nervide haigustest, 10. Naha haigustest, a. ägedatest kui rõuged, leeted, skarlati tobi j. n. e. b. pikalistest naha haigustest, kui sammaspool, sügelised etc. 11. vigalisest muudetud verest siginenud haigustest ja viimne ehk XII: Võerastest meie keha sees kui ussid, kivid j. n. Lõpetusel antakse veel juhatusi mõne naeste rahva ja laste haiguste üle. Seda sisu-vaatust olen Teile sellepärast nii laialikult teatanud, et kui ükskord välja tulemise kuulutus ajalehtedesse tuleb, Teie teistele võiksite seletada, mis raamatust loota ja oodata võib. Minu umbarvamist mööda tohiks raamatu hind, kergelt poogitud rubla ümber seista, kas mõni kopik ülemal ehk alamal, seda mööda kui paber on. — „Sakala“ tulevikust midagi tõsist ehk tõevärkliku otsust anda, ei ole täna kellelgi võimalik, ommetegi ei tohi meie ial unustada, et paar tuhat kadedat silma ühtepuhku tema üle valvavad ja praukesi otsivad, kelle vahele kangid otsad võiksid pista, misga nad aega mööda hoone seinad äralahutavad. Ma kardan et „lahked sõbra „varju - kandjad“, kellel julgust ei ole oma tõsist mõtlemist välja tunnistada, vaid igaühe suud mööda rääkida, ehk kõige nurjemateks vaenlastest võiksid minna, kui asi ükskord veereval kaldal liikuma peaseb. Üks märk näitab mulle tähtis: Mehed, kes mind seie saadik kogunist ei t u n n u d , hakkavad nüüd juba kaugelt teretama, mis Eesti keele nii palju võiks tähendada kui: Vaata ette, vanarauk! tuleriid on otsas — aga — —

Palju tuhat tervisid soovib Teile

Kreutzvald

12.

Tartus, 21. Aprillil 1879.

Auustatud Taluperemees!

Teie leinasõnumiku J. Adamsoni siit ilmast lahkumisest olen ma eile õhtu liigutud südamega vasta võtnud ja tänan Teid selle teadustamise eest. Teie sõbraga on siis jälle üks neist väsimata võitlejatest meie Eesti töö põllult puhkama läinud, kes raskusest ja päeva palavusest lugu pidamata vaimu-vabadust

ja seisu kergitust püüdis. Tema silmad saivad veel enne kustumist vaimu ärkamise koidutera tõusmist nägema, et ta neid parema tuleviku lootuses viimist korda võis kinnipigistada. Adamsoni mälestus jäägu meile kustumata; — nooremad aga võtku teda endale eesmärgiks.

Palun tundmata lahketa teretust vasta võtta,

Teie

kaasleinaja Fr. Kreutzvald.

Paar sammu keele- ja kirjanduse-ajaloosse.

Üks Tallinna ajaleht tõstis hiljuti Evangeliumi- Lutheruse õpetajate peale rea kõige raskemaid süüdisid, mida aga mõtelda võib. „Isegi seda jumalasõna, mis meie keelde tõlgitud“, olla nad „seganud ja võltsinud.“ Näituseks tuuakse Matteuse evangeliumi 5. p. 28. salm, kus teistes keeltes „täielik“ seista, Eesti keeli aga „täieste vaga.“ See olevat „meelega võltsimine, nähtavaste pahasihilik võltsimine.“ „Kui eestlane vähegi selleks saab, mis selle Jeesuse sõnaga inimese kohta nõutakse, siis ei lase ta enam ennast täieste vagal viisil suruda, alandada, koorjata, ennast ilma õigusteta loomaks pidada. Sellepärast eestlastele niisugune jumalasõna: „Teie peate täieste vagad olema.“

Edasi. Vähe aastaid tagasi ilmunud „uues trükis üks Eesti keeli Piibel, mida Eesti soost kirikuõpetaja hra Bergmann enne trükki p a r a n d a n u d.“ Ka selles parandatud trükis seisvat kõnesolev Jeesuse sõna ikka niisamuti: „Sellepärast peate teie täieste vagad olema, nõnda kui teie Isa taevas täieste vaga on.“ „Nii on suur kirjasõna Eesti keelses Piiblis nii väga teisiti ja mõtte poolest hoopis madalamaks muudetud. Käesoleva piiblisõna teisiti pööramisega on püütud siit maa rahvast, Eesti rahvast, inimlikult täienemise teelt, jumalikkusele lähenemiselt tagasi hoida.“

Vaidluses Saksa naabriga kinnitab tähendatud leht veel kord, et see „kupatus“ — nõnda nimetab leht oma keeleselétust — ikka õige olevat ja tõlkijad mitte keele puudulise tundmise pärast nii ei olevat ümber pannud. „Ja kui nemad muidu Saksa sõna „vollkommen“ meie keele vähese tundmise mõjul Eesti keelde „täis“ tõlkisivad — nagu Saksa leht oli öiendanud — noh, siis oleksivad ka Matt. 5. p. 48. s. juures sõna

Meie võiksime A. Knüpfferile vastu vaielda, et -lik lõpu laenamine sisemistel põhjustel mitte võõra valitsuse aja algusesse ei või ulatada, aga kindlaid, kirjalikka tunnistusi ei ole, sest et ülepea sellest ja veel palju hiljemast ajast kõik kirjalikud mälestused puuduvad. Sellepärast jätame umbarvamiste ülesseadmise ja sõelumise kõrvale ja küsime Eesti keele vanematelt kirjutustelt nõuu.

Eesti keele vähesed kirjalikud riismed 16. aastasajast ei tunne -lik lõpulisel omadusesõnu mitte.

Georg Mülleri jutlustes (1600—1606) leiame „Hiwalik“, „Waymulikusset“, „Süddamelik“, „Issalika“. „Piddalik“ ja „Peiwlick“ on -ik lõpuga nimesõnad. „Piddalik“ tähendab haiget, lähemalt pidalitõbist. Nagu tuttav, on pidalitõbe nimi sellest tõusnud, et niisuguseid haigeid „spitalides“ — hospitalites põetati.

H. Stahl tarvitab pisut rohkem -lik lõpulisel sõnu. „Leyen-Spiegelis“ (1641—1649), mis mull läbi vaadata oli, puutus mulle kümmekond uusi sõnu silma: Ilmalick ehk Ilmlick, Söbbralick, Kannatalick, Waimolick, peale selle määrasõnu: armolickult, kuhljalickult, tennolickult. Üks kentsakas, Stahl ehk enne Stahli tekitatud sõnakuju „üxigkalick“ — ein jeglicher ei luba kauem kahelda, et -lik Germani keeltest on laenatud. Häda sunnil mitte, sest -line lõpp rahva keeles oleks võinud aset täita, nagu Stahl raamatutest tõepoolest „usckolisset“ leiame, ehk jälle -ik lõpp, nagu jällegi seesama Stahl „alandickut“ ütleb, kuhu hiljem -l(ik) sisse pugus. Ka tarvitab Stahl teises paigas „üxigkalick“ kõrval ladusat, süda eestilist „igkaüx.“ Meil on siin kindlaste võõra mõjuga tegemist, mis linnadest, kirikumõisatest ja mõisatest Eesti keele iseloonu peale tungis. Ja mitte ainult -lik lõpp. Nõndasamuti teised Saksa ja Ladina keele lõpud ja terved sõnad. Stahli sulest voolavad ilmatakistamata vördjad välja: Ebraische Keele siddes, Grekische Keele siddes, Maccabeeri rahmatut, Corintrille, Philipprille, Matthei, Marci, Luce, Bann (= vanne), põha Pater (=Meie Isa), kostlick (=köstlich), falsch (=vale), vel (=ehk) jne. Viimased nähtused aga tulevad enam võõraste ainete juures ette ehk seal, kus Eesti keel otsekohe vastavat sõna ei paku.

Uut jaamavahet tähendab H. Gōsekeni „Manuductio ad Linguam Oesthonicam“ 1660. Grammatika osas nimetab tema omadussõnade tuletusliidete näituste seas: Ilmelick ja metlick; hebbeline kõrval hebbelick; muidu täidab aga praeguse -liku aset sagedaste -line ehk -ne: usklinne, armolinnē, leehane. Teistel -lick lõpulistel sõnadel oli sell ajal veel teine, eestiline tähendus, nimelt naissugu äramääramiseks: Sohmalinne — sohma mees, Sohmalick — sohma naine. Sõnas-

tikust tabame veel: heitlick, kunstlick, surrelick. Saksa „vollkommenheit“ (integritas) on lhk. 450 ära seletatud: „oigkus, waggadus!“ Omadusesõna „vollkommen“ puudub. Muidu kestab ka siin Saksa keele mõju vääramata edasi: Kincker, Marterer, lüchter, nikker; isegi Zwelffter (Dosit) on Ala-Saksa keele kaudu Eesti sõnade hulka tulnud: „Tolffter!“ (lhk. 496). Arvab ju A. Ahlqvist, et kõik meie tuletusliited: -er, -ur, -ar Germani keeltest Soome keeltesse on tunginud.

Göseken on meil sellepoolest iseäranis tähtis, et tema Eesti Uue Testamendi ümberpanemisel väga ligidal seisab, otse üks peatööline on. Ümberpanemise katsetest, mis aastakümned kestsivad, on meil mitmed käsikirjad alale jäänud. Käsikirjadest leiame mitmesuguseid parandusi, mis vahel mitu korda on ette võetud, enne kui 1715 Uus Testament trükki anti. Kui neid võrdleme, siis paneb meid võitlemine imestama, mis just -lik lõpuliste sõnade pärast on peetud. Näituseks on n. n. „Tartu käsikirjas“ 1705. aastast 2. Kor. 11,2 ümber pandud: „Jummalikko Ammeti Vihhaga teid armastades“; ääre peale on kirjutatud: „Sest minna armastan teid Jummalikko Holega“; 1715. aasta trükist loeme: „Ma kannan suurt hoolt teie pärrast Jummalasureholega.“ Nähtavaste on „Jummalikko“ vastuseismist äratanud kui võõras, suurel rahvahulgal tundmata sõnakuju, ja tema asemel on katsutud teisiti läbi saada: „Jummalaholega.“ Vahest oli see Bengt Gottfried Forseliuse ja Johann Hornungi töö vili, kes Eesti keelt senni sallitud võõrastest ollustest puhastasivad. Et omadusesõna „täielik“ alles tundmata oli, on Matt. 5, 48 ümber pandud: „Sepärrast peate teie täieste vaggad ollema, nenda kui teie Issa, kes taevas on, täieste vagger on.“ Mõtte poolest sarnane koht, Eev. 4, 13, kus Kreeka algkirjas seesama sõna seisab (τελειος) käib Eesti ümberpanekus 1715 nõnda: „täieks (meheks) saame.“ Tõlgete juured juhivad meid Gösekeni sõnaraamatusse aastast 1660, kus „voll“ — „tois“ on ja „vollkommenheit“ — waggadus. Et ümberpanijad mitte kurjasihiliselt sõnast „täielik“ mööda ei läinud, vaid omadusesõna „täielik“ sell ajal tundmata oli, näitab Anton tor Helle „Kurtzgefasste Anweisung zur Ehstnischen Sprache“, mida Eberhard Gutsleff 1732 välja andis. Otsime sealt sõna „vollkommen“, siis leiame küll omadusesõna „täieline“ ja „täis“, isegi määrasõna „täielikkult“, nimesõna „täius“, aga mitte „täielik.“ Et tor Helle muidu rahvakeelt teravalt tähele pani ja hoolas töömees oli, siis peame arvama, et „täielik“ tema ajal rahva suus veel käimas ei olnud. Miks see nõnda oli, kuna juba määrasõnagi täielikkult tarvitati, selle kohta puuduvad meil teated ja põhjused. Meie imestus kasvab, kui ka Hupel 1780 veel mitte „täielik“

ei tunne, vaid „vollkommen“ nagu tor Helle täielinne
 ümber paneb, küll aga määrasõna sellessamas kujus tarvitab
 „täielikkult.“ Seesama vastuvool -lik tuletusliite vastu paistab
 ka muidu Uue-Testamendi ümberpanekus silma. Ma tegin katset
 „Jumalaga.“ Lutherus tarvitab sellest sõnast tekitatud oma-
 dusesõna „göttlich“ Uues Testamendis vähemalt 25 kohas.
 Lutheruse tõlke mõju on kõigis teistes Ev. Lutheruse rahvaste
 ümberpanekutes käega katsutav. Meil peeti 17. aastasaja lõpul
 kõva nõuu teda Eesti keele tõlkeleegi otse aluseks panna. Ainult
 Liivimaa õpetajate vastuseisumine ajas nõuu nurja ja Kreeka
 alguskirjale sai tema õigus. Meie peaksime järjeldama, et
 Lutheruse eeskujul ka Eesti tõlkijad rohkeste „jumalik“ tarvi-
 tavad. Aga mis ma leidsin? Läbikatsutud kohtadest leidsin
 ainult Ap. teg. 17, 29 „jummalik olleminne“, kus Kreeka keeli
 asjasugu (*θεῖον*) seisab, ja 2. Peetr. 1, 3 „jummalik väggi.“
 Igalpool mujal on omastav appi võetud, isegi seal, kus meie
 praeguse keeletundmuse järele tingimata „jumalik“ ütleksime.
 Keel käib oma rada, mis „üle meie mõistmise“ on; keelel
 on oma hingeelu; ta seab problemisid, mis alles vastamata
 seisavad.

Mis nüüd Matt. 5, 48 ümberpanekusse puutub: „olge
 täieste vagad,“ siis ei jõua mina siit sihipüüdliku võltsimise
 jälgegi leida. Kreeka sõna „*τέλειος*“ tähendab sell kohal praeguse
 aja parema Uue Testamendi sõnaraamatu (Wilh. Grimmi) järele
 inimest, kes sellele astmele on tõusnud, mis temal vooruse
 (virtus) ja õigluse (probitas) poolest peaks olema. Meie võik-
 sime niisugust inimest ilma pikema vaidluseta Uue Testamendi
 mõttes ka „vagaks“ nimetada. Ei ole sõnal vaga ka mingit
 lõhna küljes. Kui meie Jumalat vagaks hüüame, siis ei ole
 see jumalakartlikul usklikul häbiks, kui tema ka vaga püüab
 olla, isa sarnane. Soome „v a k a“, mis kindlat, julget, ustavat,
 rahulist, tõsist, õiglast, edevusetat inimest tähendab, kinnitab
 meid ainult meie arvamises. Kui meie aja ümberpanijal sõna
 „täielik“ mitte tarvitada ei oleks, siis võiks temalgi veel juhtuda,
 et ka tema „täieste vaga“ kirjutaks. „Olge täis,“ nagu Tallinna
 leht soovitab, ehk „olge täieste täis“ on iga lugija kõrvus, kes
 vähegi Eesti keelt oskab, küll ennem sündmata nali, kui õiglane
 ettepanek. Küll tarvitame meie „täis“ kõnekäänus: „tema on
 täis mees“ heas mõttes, aga kui kellestki ütleme: „Tema on
 täis“ ehk „Tema on täieste täis,“ siis ei ole see enam küll
 kiituseks, veel vähem eeskujuks. Sellega tähendab Eesti keel
 joobnud, purjus inimest. „Olge täieste täis, nagu teie Isa täieste
 täis on,“ kõlab otse jumalateotavalt.

Teine — kirjanduselooline — küsimus on mõne sõnaga ära kostetud. Sest sütöstmine, „et Piiblis, mida Eesti soost kirikuõpetaja hra Bergmann enne trükki parandanud,“ „kõnesolev Jeesuse sõna ikka niisamuti seisvat,“ on nii silmanähtava teadmatuse peale põhjendatud, et pikemat seletust vaja ei ole. Kaebaja näib arvamises olevat, et igal trükivigade parandajal juba õigus on ka ümberpanekut ennast oma arvamist mööda muuta ehk „parandada.“ Enam kui trükivigade parandaja ja õigekirjutuse ülevalvaja ei ole õp. Bergmann Piibli 1903. aasta väljaandes mitte olnud. Sest ainult see trükk on õp. Bergmanni ülevaatamisel ilmunud. Temal ei olnud ühtegi voli ehk õigust teksti oma tahtmise järele muuta. Ei ole seda õigust ka mitte endistele, vanema aja trükiparandajatele antud. Esimesed Piibli trükid sündisivad Tallinnamaa konsistoriumi, hilisemad Evangeliumi Piibliseltsi hoole ja silma all. Nemad olivad peremehed, trükiparandajad käsualused. „Parandatud“ Piiblit ei ole senni ülepea veel ilmunud, vaid 1715. ja 1739. aasta tekst on ikka jälle uueste ära trükitud. Ehk õigemine: parandused, mis ette on võetud, ei puutunud ümberpanekusse, vaid neid kitsendati grammatika ja õigekirjutuse piiridesse. Kes nende keeleteaduseliste paranduste ajalooga ennast soovib tutvustada, neile juhime kolm kirjatööd kätte: 1) Gutachten des Akademikers Hrn Staatsraths Wiedemann über die Helsingforscher Ausgabe des ehstnischen Neuen Testaments vom Jahre 1857. Reval, 1861. 2) Beitrag zur Charakterisirung der alten ehstnischen Bibelübersetzung und ihrer Richter. Reval, 1868. 3) Bemerkungen über die Reval-Ehstnische Ausgabe des Neuen Testaments vom Jahre 1857. Arensburg, 1868. Hiljem on veel väikseid grammatikalisi parandusi teinud akademikus J. F. Wiedemann, praost C. Malm ja õp. I. Bergmann. Tekstiliselt s. o. ümberpaneku poolest on ainult mõned ropud sõnad (o b s c o e n a) välja heidetud ja kohasemad asemele pandud. Põhjalik ümberpaneku parandamine ja silumine võeti alles 1898. Liivimaa sinodi algatusel ette. Viieliikmeline komisjon õp. J. Bergmanni juhatusel lõpetas juunikuus 1908 oma töö. Trükimine viibib veel Taaveti Lauluraamatu paranduse läbi, mida endist viisi Uue Testamendiga ühes tahetakse välja anda. Ilmub see tõeste p a r a n d a t u d trükk, siis leiab teatav Tallinna kaelakohtuline pealekaebaja oma rahustuseks Matt. 5, 48 ka sõna „täielik,“ nii et see salm enam „inimliku täienemise ja jumalikkusele lähenemise teel“ ei takista. Küsitavaks aga jääb, kas ka mitte uue, parandatud väljaande ilmunisel arusaamata ja mõistmata inimesi ei leidu, kes jällegi „jumalasõna segamise ja pahasihiliku võltsimise üle“ kaebtust tõstavad, kui nad „jüngrite“ asemel „õppijad“ loevad, „Issanda“ asemel

„Isand,“ „koputab ukse ees“ asemel „ukse taga,“ „ennegu nemad kokku said“ asemel „enne kui tema nooriku kõju viis.“ Sest nagu neist näitustest tunda, püüab parandatud väljaanne kangekaelselt „maa keelt“ rääkida.

W. Reiman.

Üleskutse Eesti keele üleskirjutamisele!

Rahva keel on rahvas ise. Kõik, mis üks rahvas on vaimliselt suutnud ära teha, on ta oma keeles alal hoidnud neist aegadest alustades, millest ükski ajaloo raamat midagi ei mälesta, ja kuni viimase ära elatud silmapilguni. Midagi ei ole jäljeta kadunud. Aineline ja vaimline võitlus, riiklised ja ühiselulised olud, salajamad, sügavamasse rinna põhja peidetud ihad ja aated, kõik, mis inimene iial on mõelnud, tundnud, toimetanud, sellest ajast alustades, kus esimest korda vaimusäde tema otsaesisel koitis, kõik see on veel keeles alal, kõike seda loeb teadusemehe uuriv pilk rahva keelest välja. Ilma piirita tööpõld, iga päev laienev, uusi avaldamise vahendisi luues! Iga üksik inimene on ju iseseisev maailm, ise oma ilmavaatega ja tundmustega, mis täitsa kellegi teise omad ei ole, ja igaüks loob o m a ilmavaate, o m a tundmuste avaldamiseks uusi keelelisi vahendisi, uusi sõnu ja sõnakujusid. Kes kord selle, pealsikaudse vaataja arvates igava ja kuiva, teaduse sisse raasuke sügavamalt on vaadanud, leiab sealt kõige kõrgemal mõõdul huvitavat, leiab sealt inimese h i n g e, kõige tema piirituma eduvõimalusega. — Kuid keel on üksikute inimeste suus. Teda peab sealt üles kirjutama. Pealt näha sugugi mitte raske ülesanne, ja siiski on see töö raske. Osalt on hoopis võimata üleskirjutamist ilma sellekohase erihariduseta korda saata. Teised rahvad saadavad selle jaoks suurel hulgal eriteadlasi uurimistele, annavad selle jaoks kümneid tuhandeid välja, meil ei ole see võimalik. Raha puudub Eriteadlased puuduvad. Kuid huvitust asja vastu tunnevad väga mitmed ja võiksid mõndagi kasulist sellel põllul korda saata, kui nad teaksivad, mida nad peavad ja võivad üles kirjutada. Ma paneksin siin esialgse töökava ette, tulevikus peab seda arvatavasti muutma ja täiendama, kuid nii kauaks ootama jääda, kuni igapidi täieline ja ilus kava valmis töötatud oleks, ei tahaks ma mitte, ei tahaks nähtavasti ka mitmed teised, kellel asja kohta huvitust on. Asume tööle nii hästi kui me mõistame. Töö ise on kõige parem õpetaja.

I. Üleüldised märkused.

1. Üleskirjutamise jaoks tarvitatagu hariliku kirjutuspaberi poogen neljaks murtud. Kõik sissesaadetav material peab raamatuks kokku saama köidetud, liig väikesed, iseäranis aga liig suured lehed teiste hulgas teeksivad köitmise võimatuks. Sissesaadetused olgu tindiga ja võimalikult selgelt kirjutatud.
2. Iga üksiku saadetuse 1. lehekülje ülemal äärel seisku üleskirjutaja nimi, elukutse ja hariduse järg (kus koolis käinud?)
3. Üleskirjutamise aeg (aasta, kuu, päev, umbes päeva-raamatu kujul).
4. Koht, kus üleskirjutus tehtud (kihelkond, vald, talu jne.).
5. Etteütleva (nimi, vanadus, kust kihelkonnast ja vallast pärit, kas on kauemat aega mujal elanud ja kus nimelt? Kui etteütleva kohta võimata on ligemaid teateid saada, näit. rahva kokkutulekutel: laatade peal, pidudel jne., kus üleskirjutaja juhtumisi huvitava sõna kuulis, ilma et ütleva kohta kindlaid teateid saada oleks võinud, siis tuleb seda nimetada).

II. Sõnade üleskirjutamine.

1. Iga sõna on huvitav ja üleskirjutamise väärt, olgugi tema üleüldiselt tuttav ja tarvitatav. Uurijal on väga tähtis teada, kui laialt ja kus kohas nimelt rahvas teatavat sõna tarvitab. Muidugi on sõnad, mis kirja-keeles tundmata, iseäranis huvitavad.
2. Sõnu ärgu kirjutatagu mitte ainult üksikult üles, vaid nii-palju kui võimalik, ka ühes tervete lausetega, milles nad ette tulevad, nõnda et sõna tähendust kindlaks võiks teha. Tähtsad on ka kõik muud märkused sõnade tähenduse ja tarvitamise kohta. Juure lisatagu nii palju käände ja pöörde vormisid (Hermanni, Eineri ehk Jõgeveri grammatikaid appi võttes) kui võimalik on etteütlevajalt kuulda ja niisama tervete lausetena (muidugi, kus võimalik).
3. Sõnad (ja laused) kirjutatagu piinlikult nõnda üles, kudas nad etteütleva suus kõlavad, mingu see nii lahku kirjakeelest ja grammatikate eeskujudest kui tahes. (Siin ilmub juba üleskirjutajatele raskusi teele ette: mitmed ei märka häälte peensusi õieti tähele

panna: kas l u e n v o i l o e n , k a s k ä d e v o i k ä t t e , k a s i l m a v o i i l m a , k a s p ä ä v o i p e a , p i a , p e ä , k u n i v o i k u n n i j n e . K u i d m e i e p e a m e s e l l e g a l e p p i m a , m i s v o i m a l i k , j a k i r j u t a m e n i i p i i n l i k u l t e t t e ü t l e j a j ä r e l ü e s , k u i m o i s t a m e . K o l m a n d a j ä r g u t ä h e n d a m i s e k s t o m b a m e k i r j u t a d e s i g a k o r d t ä h e l e j o o n e p e a l e . P e e n e n d a t u d h ä ä l t e t ä h t e d e l e p a n e m e ü l e s s e p a r e m a t k ä t t k o m m a s a r n a s e m ä r g i k e s e) .

4. Iseäraliselt olgu veel kohanimed (talude, üksikute kohtade, järvede, jõgede, metsade, kivide jne. nimed) meelega tuletatud. Kohanimedele lisatagu juure, kus kihelkonnas, vallas ja kelle maa piiri sees koht on. Võib kohta ka kirjeldada, tema kohta rahva seas liikuvad jutud ja laulud üles kirjutada. (Niisugused üleskirjutused võivad harilikus kirjaviisis olla. Iga kord olgu aga juure lisatud: kelle suust üles kirjutatud).

Kõik üleskirjutused saadetagu „Eesti Kirjanduse Seltsi“ ehk kuukirja „Eesti Kirjanduse“ nime peale Tartusse, kus kõikide sissetulnud saadetuste üle aru antakse. Korjandused köidetakse raamatuteks ja hoitakse „Eesti Rahva Museumis“ alal. Kõikide sõnade kohta peetakse registrit, nõnda et uurija iga silmapilk teada võib saada, kus kihelkonnas ja vallas, mis-sugusel kujul ja mis tähenduses teatav sõna tarvitusel on. Nii on siis võimalik ka väikestki korjandust otsekohe teadusliselt tarvitama hakata. Aeg ajalt, seda mööda, kudas materiali kogub, ilmub ta vahest annete kaupa ka trükis, kui material tuleva täielise Eesti sõnaraamatu jaoks. Kuid selle kohta ligemaid määrusi teha on võimalik alles siis, kui näib, mis-suguste tagajärgedega töö edeneb.

J. Jõgever.

Auuhindade mõistmine 1908. aasta jooksul ilmunud Eesti ilukirjandusliste töödele.

Oleme juba kolmekesi oma otsused auuhindade jagamise kohta „Eesti Kirjanduse Seltsi“ eestseisuse kaudu ajalehtedes avaldanud. Herrade K. Menningi ja G. Suitsu poolt tehti minule, allnimetatud auuhinna - mõistja komisjoni liikmele kohuseks „Eesti Kirjanduses“ ligemat seletust selle kohta anda, kuidas meie oma enne avaldatud otsustele jõudsimel. Kõikide allkirjadega

otse dokumendilist formulerimist on meil sellepärast raske kokku seada, et meil suusõnalist läbirääkimise võimalust ei olnud.

Komisjon pidi niihästi sidumata kui ka seotud kõnes ilmunud ilukirjandust tähele panema, mis 1908. aasta jooksul ilmunud.

Kõik komisjoni liikmed olivad sellepoolest kohe ilma pikemate vaielusteta ühes nõuus, et kõikide 1908. aastal ilmunud algupäraliste juttude seast Friedebert Mihkelsoni jutt „Suveöö armastus“, mis tema novellide kogus „Kahekesi“ ilmus, kõige laimatam ja parem töö on, nii hästi oma ilusa keele, hästi läbiviidud põhjusemõtte kui ka kordaläinud iseloomude kirjelduse pärast. Ka on selles jutus ümbruse kirjeldus õiges vahekorras jutu tegevuse käiguga ja sisuga, nii et kusagil pool rohkem asjata materjali kokku ei ole kantud, kui kirjaniku poolt tahetud suveöölise elevuse äratamiseks tarvis on. See on töö, mis igatahes auuhinna vääriline on, juba absoluutlise mõõduga mõõtes. Teised jutud nimetatud kogus ei jõua mitte selle ühe jutu kõrgusele; nad näitavad, iseäranis esimene, juba varem kirjutatud ajast pärit olevat.

Siiski on ka nende seas töösid, mis tähelepanemist teenivad.

Teise parema jutuna soovitasivad Gustav Suits ja A. Jürgenstein A. H. Tamsaare juttu „Pikad sammud“, kuna komisjoni liige K. Menning jutust õige palju puudusi leidis. Herra Menningi arvamise järele jätab kõige pealt nimetatud jutu stil õige palju soovida. Seal on palju ülespuhutud tundumuste kirjeldust, vale pathost ja kohati vaimuta labasust leida. Iseloomude kirjeldus jääb uduseks, libiseb liig kergelt lugejast mööda, põhjusemõte, „Pikkade sammude“ aine, ei ole selgesti välja kooritud.

A. Jürgenstein ei salga neid puudusi, ei leia neid aga sellel mõõdul, kui K. Menning ja juhib sellepeale tähelepanemist, et selgusetat siht ja kahvatu iseloomude kirjeldus juba loomulikult sellest järgneb, et kirjanik noori inimesi loomutuult kirjeldab, kelle juures nii hästi ilmavaade kui ka iseloom alles selgusetat ja välja arenemata, täis vastolusid on. Et seda seltskonda, mis kirjanikul silma ees seisis, kirjeldada, on sellest, mis kirjanik joonistanud, küllalt. Ka mitmed ülemal nimetatud stili vead leiavad omale siit selgitust. Arvustaja arvab veel seda jutu headuseks, et kirjanik täie tõsidusega suguelu probleemi küsimuse kallale asub, ja ilma et ta küsimust kergel käel otsustada tahaks, meid aimata laseb, kui suured raskused selle küsimuse rahuloldavaks korralduseks hingeliselt olemas on.

Kolmas auuhinna mõistja G. Suits ei saanud suusõnalis-
test harutustest osa võtta, sest et temal Helsingist sellepärast
kodumaale sõita võimata oli. Tema oli aga kirjalikult ette pan-
nud Fr. Mihkelsoni ja Tamsaare juttudele mõlematele ühekõr-
gused auuhinnad anda (à 75 rbl.). Suusõnaliste läbirääkimiste
järele otsustasivad K. Menning ja A. Jürgenstein oma arvamisi
teatada ja sellepärast, et ühe komisjoni liikme, K. Menningi,
arvamine siin iseäranis teise kahe omast lahku läheb, temale
ette panna, uudisjutule „Pikad sammud“ teine auuhind anda,
millega hra Suits ka nõuus oli.

Hra G Suitsu poolt sooviti alguses ka Ed. Wilde „Proh-
vet Maltsveti“le auuhinda, kuid läbirääkimiste jooksul, kus
enam seisukohta selgitati, et meie kõige pealt ilukirjanduslisest
vaatekohast otsustame, võttis hra Suits oma ettepaneku tagasi.
Selle jutule auuhinna andmise vastu oli kõige enam A. Jür-
genstein, sest et „Prohvet Maltsvet“, üksikute ilusate kohtade
peale vaatamata, ilukirjandusliselt vähe on läbi töötatud ja
ümmarguseks tehtud. Ka on tema otsustes tubli osa sihilik-
kust isikute hindamises leida. Kui hallikal meie ühiselulise
mineviku kohta on ju „Prohvet Maltsvetil“ selle materjali tõttu,
mis temasse suure usinuse ja hoolega kokku on kantud, oma
suur tähtsus, kuid meie hindame kõige pealt ilukirjanduslisest
seisukohast, ja sellest seisukohast seisab Maltsvet palju alamal,
kui näit. „Mahtsa sõda“, mida arvustaja meie kõige paremate
juttude sekka arvab.

Teistest 1908. aasta jooksul ilmunud juttudest ei arvatud
ühtegi auuhinna vääriliseks, ehk küll mõnigi nendest, nagu
„Isamaa õilmed“, mõne liikme arvamise järele tulevikus pare-
mat loota laseb.

Luulekeeles kirjutatud toodetest soovitas iseäranis G.
Suits soojalt W. Grünthali Luuletusi tähele panna. G. Suitsu
arvamise järele on see noore luuletaja töö iseäranis sellepoolest
tähele panna, et tema esimesena ennast meie igavast ühetoo-
nilisest salmimöödust ja vesisest eeskujust, mida meie luule-
tajad iseäranis Saksa kirjandusest võtnud, on vabastanud ja
peaasjalikult Italia ja Prantsuse luuletajaid (Carducci, Verlaine)
oma peale mõju on lasknud avaldada.

A. Jürgenstein ei salga, et püüe, meie igavasse ühetoo-
nilisesse luuleilma nii hästi vormi kui ka mõttekujutuse poolest
elavust ja vaheldust tuua, kiiduväärt on, kuid tema leiab, et
luuletajal kogus vähe laulusid on, mis meie tundmuste
peale mõju suudaksivad avaldada, meid seestpidi soojendada,
mõned üksikud mereranna kirjeldused maha arvatud. Kuna
meie luuletajate salmimööd harilikult küll igav ja ära taotud on,
tikub aga Grünthal oma lühikestes reakestes ja kunstlises mõõ-

dutarvituses just kui edvistama. Ka ei pea Jürgenstein murdesõnade kokkukuhjast mõlgelises luules õnneliseks.

K. Menning on nende kahe arvamise vahel. Ta on nõuus, et luulejõuu avaldust ja ümmargust tundmuste mõju luuletustes vähe on. Suurelt osalt ei jõua nad soojendada. Kuid Suitsu poolt ettetoodud põhjused on tähele pandavad. Luuletused on K. Menningi arvamise järele igatahes niisama teise auhinna väärilised, kui „Pikad sammud“ juttude seas.

Mõlemad noored kirjanikud teenivad ergutamist, sest et nende tööd sellest tunnistust annavad, et nemad tõsiselt uusi teesid otsivad.

Selles on kõik ühes meeles, et 1908. aasta jooksul ilmunud luuletuste seas muud silmapaistvat, mis auhinna alla tuleks, ei ole.

Nii siis ühinesime ülemal nimetatud läbirääkimiste põhjusel kolmejärguliste auhindade peale:

1. 100 rbl. Fr. Mihkelsoni juttude kogule „Kahekesi“, nende seast iseäranis juttu „Suveöö armastus“ tähele pannes;

2. 70 rbl. A. H. Tamsaare jutule „Pikad sammud“;

3. 30 rbl. „W. Grünthali luuletustele“.

Seal juures kõnelesime, vähemalt meie kaks suusõnalist arupidajat, et Tamsaare ja Grünthali auhindade juures tööde väärtust mitte just raha summa suurusest ärgu otsitagu, sest nende summade ettepanekus oli meil ühel hoobil ka noortemeeste ainealine seisukoht võrdlevalt meeles.

Nii oleme meie otsused oma parema äratundmise järele püüdnud teha. Nurinat oleme nüüdki juba mõnelt poolt kuulnud, kuid ilma selleta ei lõpe vist ükski säärane otsustamine, seni kui inimeste mõtted kunstiasjades lahku lähevad.

Tartus, Jüripäeval 1909.

A. Jürgenstein.

Eesti Kirjanduse Seltsi liikmete nekrologid.

Ülemkooliõpetaja abikaasa Alide Koskora, sündinud Schneider, sündis 8. veebruaril 1884. a. Tartus lina- ja viljakaupmehe tütreana. Õppis sealsamas, esiti Jürgensi algkoolis ja pärast Grass'i naisgümnaasiumis. Koolis omandatud haridust laiendas kadunud iseõppimise teel. Juunikuust 1906 peale oli ta abielus Dünaburi (Dwinski) realkooli kooliõpetaja Gustaw Koskora'ga. Käesoleva aasta jaanuarikuul ruttas kadunud Dünaburist kodulinna oma isa mulla põue sängitama. Saatus tahtis, et ta oma sündimise kohas silmad igavesele unele kinni pidi panema — nädal peale isa surma 22. jaanuaril — ei olnud teda enam elavate hulgas. Raske

Ülemkooliõpetaja abikaasa Alide Koskora, sünd. Schneider.

peaaju põletik, mis ränga külmetamise tagajärjel tekkis, lõpetas keset edenemist ja valmimist tema noore elu. „Eesti Kirjanduse Seltsi“ liige oli kadunud 1907. aastast peale.

Kirjandusline ülevaade.

A. Heraklides, Eesti usk. Jumal, kurat, elu pärast surma. „Mõtte“ kirjastus. Tallinnas, 1908. V. Ehrenpreisi trükikojas. 36 + 4 lk. H. 25 kop.

Kes selle raamatukese eest 25 kop. välja annab lootuses, et ta ennast Eesti muinasusuga tutvustada saab, see eksib. Raamatukirjutaja on Fählmanni maailmaloomise loo (mis ise piiblist laenatud), võõra vanarauga ilmumise loo Kalevipoja 9-st laulust, pidustuste loo Taaramäel Kalevipoja 12. laulust (viimane kindlasti Kreutzvaldi luuletus) ja muinasjutu „Vaenelaps ja talutütar“ Kunderi muinasjuttudest kokku võtnud ja need jutud oma vennastekoguduslike vagadusega nii ära vesistanud, et neid vaevalt veel tunda võib. Aastat 20 tagasi, kui Eesti muinasaja idealiseerimine päevakorral oli, kui iga jutukese ja laulukese ainukene sisu selles seisis, et „valetamine, pettus, vargus, kiimalus ja muud kurjused meie esivanematel võõrad ja Jumala kümme käsku neile südame sisse kasvanud“ olnud (Eesti usk lk. 18), ei oleks ka see raamat pruukinud päevavalget karta.

Praeguse aja kohta on ta hiljaks jäänud. Me teame, et meie esivanematel Adama ja Eeva kaunid omadused enne keelatud puu viljast söömist puudusivad, et nad õige suured võrukaelad, röövlid ja mõrtsukad olivad, Jumala vitsaks ümberkaudsete maadele loodud. Loetagu, näit., mida Daani ajalookirjanik Saxo Grammatikus oma Daanimaa ajaloo XIV. raamatus eestlaste ja kurelaste röövkäikude kohta Daanimaaale kirjutab. (Saxo sõnumid tema ajalooramatutes I—IX põhjenevad muinasjutude peal, X—XIII raamat toovad sõnumid, mida Saxo vanematelt inimestelt võis kuulnud olla, XIV—XVI raamat kirjeldavad tema enese aegseid sündmusi ja on igatahes täieste usalduse väärt). Saxo kirjeldusest on näha, et eestlased ja kurelased igapäised tuttavad Daani rannas olivad, keda kord päris tõemeeli karistada taheti, et neil röövimise himu ära ajada, kuid palju ei puudunud, siis oleksivad „barbarlased“, nagu Saxo neid nimetab, neile vastu saadetud karistuse väe ära hävitanud ja Daanimaaale pikemat aega palumata külalisteks jäänud, vähemalt asutasivad nad endile sinna ajutise kindluse, kus nad endid üsna julged tundsid olevat, „ne ulla ex parte remissis animis videntur, bacchantium more cantu choreisque laetitium simulabant, Danis tristern silentio noctem ducentibus (et nad miski poolest rõhutud meelega ei näks olema, püüdsivad nad joobnud inimeste viisil laulmisega ja koorilauluga oma rõõmu üles näidata, kuna daanlased kurba ööd vaikimisega mööda saatsivad.) See oli umbes 1170, aastat 30 enne kui sakslased meie maale tulivad. Veerandsaja aastane võitlus terve Öhtu-Europa ristsõitjate vägede vastu ei kõnele ka põrmugi selle poolt, et eestlased iseäranis „vagad“ paganad oleksivad olnud. „Vagadus“ ja sõjaline vahvus käivad harva käsikäes. Seda suurt võitlust, kus veike Eesti rahvas esimest ja viimast korda maailma ajaloo suuri ülesandeid otsustamas oli, kus ta kallaletungijatele nii valusaid hoopisid andis, et neil kõik lust jäädavalt kadus kaugemal Venemaal oma sõjaõnne katsuda, tuntakse üleüldse hoopis vähe, sellest hoolimata, et Läti Hendrik, kes ise kõike seda võitlust nägi, temast õige pika rea üksikuid juhtumisi on üles tähendanud, kuid meie ajalootundjarki on selle võitluse kohta tänini täitsa veel Saksa ajaloolaste kammitsas olnud. Keegi ei ole vaevaks võtnud Läti Hendriku üksikutest ühendusest sõnumitest ühtlast ülevaatlikku ja tõetruud pilti luua. Saksa ajaloolasi asi arusaadavatel põhjustel ei huvita, nad lähevad temast harilikult mõne reaga üle, mõista andes, et toored, harimata paganad sakslastele ikkagi oma jagu peavalu sünnitanud. See asi aga, et iga aasta uued maale tulnud värske sõjavägede parved tervest Öhtu-Euroopast 30 aastat otsa (1198—1227) alatasa lahing lahingu peale pidivad pidama, iga kord eestlasi hiilgavalt lüües, nagu Läti Hendrik tõendab, enne kui nad tunnistada võisivad, et rahva jõud murtud on, annab iga tahes mõelda ja meelitab uurimisele küsimuse üle: Kudas pidi see ülepea võimalik olema? Kudas võisivad, kujutame praegusi olusid ette, meie kolm kubermangu väljamaa lugemata hulkadele nii kaua vastu panna? See küsimus oleks huvitavam, kui mõnigi suur sündmus maailma ajaloos, kui keegi seda tõsiselt katsuks vaba, lahtise, ajalooliselt koolitatud pilguga üle silmata.

Palun vabandada, et Heraklidesse „Eesti usust“ hoopis kõrvale kaldusin, aga see raamat on iseenesest nii kõhna sisuline, et raamatupealkirja äratrükkimist siin ära ei oleks tasunud.

Jõgever.

Ilmakehade liikumise kord. Täheteaduse põhjusõpetused. Dr. A. Bernsteini järelle J. A. Rahamägi. J. Ploompuu raamatukaupluse kirjastus. Tallinnas, 1908. Hind 60 kop.

Harva juhtub raamatut, millel tõsine teadusline sisu on ja mida selle juures kerge ja lõbus on lugeda nagu mõnda huvitavat juttu. Ülemaal nimetatud raamat on niisugune. Seal kirjeldatakse päikese-süsteemi ilmakehade liikumist, nende kehade kaugusi üksteisest, nende suurusi ja lihtsamaid füsilisi tingimisi nende kehade peal. Ja kõigi nende kuivade matemaatiliste asjade kirjeldus on üleüldiselt teaduslik ja otsast otsani huvitav lugeda.

Raamatu kirjutaja püüab, nii palju kui iganes võimalik, luulet oma seletustest eemale hoida. Ta viib oma lugeja lõbureisile ilmaruumi, aga paneb selle juures kindlaste rõhku selle peale, et see lõbureis ainult mõttes sünnib. Ja kui lõbureisijad ühte või teist nähtust ilmaruumis tähele panevad, siis kinnitatakse jälle, et sarnasel mõttereisil midagi muud teada saada ei või kui seda, mis teadusemehed oma uurimistel on leidnud. Päikese kauguse mõõtmiste kirjeldusel on paiguti päris teaduslike protokollide laad: sellekohase teadusemehe nimi, tema tähelepanekute koht ja aeg on täiesti ära tähendatud. — Huvitavaks on raamatu kirjutaja oma seletused peaaesjalikult sellega teinud, et ta nendele jutustuse kuju on annud. Et võimalik oleks jutustada, selleks ongi ta oma mõttereisi ilmaruumi välja mõtelnud ja selleks tarvitab ta ka oma kirjelduste jaoks vahel protokollide laadi.

Aga raske on raamatut kirjutada, mille sisu täiesti teaduslik oleks ja mida igamees kergeste mõistaks, nagu tõsist rahvaraamatut. Teadusemeestel pole rahvaraamatute kirjutamiseks mahti ja sagedasti — võib olla koguni suuremalt osalt — ei ole neil annet rahvalikult kirjutamiseks. Aga mitteteadusemehel on nähtavasti päris võimatu täiesti teaduslikku rahvaraamatut kirjutada. Kuigi rahvaraamatu kirjutajal kõik need teaduslikud kirjatööd käepärast on, kust ta oma raamatu jaoks teadmisi peab võtma, ja kuigi ta neid teadmisi sealt välja korjata oskab, siis ei leidu seal igatahes mitte otsekoheseid vastuseid kõikide nende küsimiste peale, mille peale ta oma raamatus vastata tahab; osa vastuseid tuleb nendest teadmistest välja järeldada, mis teaduslikkudes kirjatöödes otsekohe leiduvad. Seda järeldamist võib ilma veata ainult siis teha, kui järelduse tegijal see teaduseharutäieste tuttav on, mille peale ta oma järeldamist põhjendab, s. o. kui ta sellekohane teadusemees on. Mitteteadusemees teeb selles järeldamises vigasid. Neid vigasid leidub rohkestes rahvaraamatutes ja nii ka Dr. Bernsteini raamatus. Tähtsamad nendest on siin järgmised:

Lhk. 55 on öeldud, et ilmaruumist tagasi vaadates Maad suure tähena nähtakse, mis siiski veel, kui meie poole teed kuu ja Maa vahel ära käinud oleme, päikesest kümme korda suurem olema paistab.“ Sellekohase

rehkenduse järele peab Maa sealt ainult seitsme korda suurem paistma kui päike maa pealt.

Lhk. 63 ja lhk. 64 on kaks korda kinnitatud, et Maa kuu pealt 14 korda suuremalt paistab, kui kuu või päike Maa pealt. Siin võiks juba iga tähelepanelik lugeja märgata, et raamatukirjutajal väike viperus on juhtunud: poole tee pealt Maa ja kuu vahelt paistab Maa 10 korda päikesest suurem olevat, aga kaks kord kaugemalt — kuu pealt — koguni 14 korda, kuna igauks küll seda peaks tähele pannud olema, et asjad kaugemalt ikka vähemad paistavad. Sellekohase rehkenduse järele paistab ka Maa kuu pealt ainult kolm ja pool korda suurem kui päike või kuu Maa pealt.

Lhk 79 ei ole päikese suuruse arvud mitte järjekindlad: kui päikese läbimõõt 185200 penikoormat pikk on, siis peab tema ümbermõõt enam kui 580000 penik. (mitte 560000) ja tema kehasuurus umbes 3300 biljoni kubikpenik. (mitte 3500 bilj.) olema. Aga õieti järgneb raamatu lõpul kirjeldatud mõõtmistest, et päikese läbimõõt 187800 penik., tema ümbermõõt 590000 penik. ja tema kehasuurus tõesti ligi 3500 biljoni kubikpenik. on.

Lhk. 55 kõneldakse sellest kohast ilmaruumis, kus asjad ühetugevuselt kuu ja maakera poole tungivad ja sellepärast ei ühele ega teisele poole liikuma ei hakka. „Sellel on häid külgesid, on aga ka halbu; sest kui meie tahaksime kusagil naela haamriga sisse lüüa, siis suudaksime küll haamert sulekerigusel tõsta, aga ta tabaks kukkumise puhul naela pead väga tasakesti ega jõuaks teda kuigi palju edasi lüüa.“ Kui siin ainult haamri kukkumist mõeldakse, siis on ju kõik õige, aga harilikult virutatakse haamrit vastu naelapead ja virutamise mõjul annab haamer — meie praeguse teadmise järele — igal pool ilmaruumis ühesuuruse hoobi.

Lhk. 66 seletatakse tuttavat nähtust, et kuu alati ühte ja sedasama külge Maa poole hoiab, sellega, et kuu pinnal mäed on, mis tugevamini Maa poole tungivad kui muud kuu osad. Selle vastu näitab liikumise õpetus ehk mehanik, et kindla keha keerlemist see mitte ei muuda, et tema ühed osad teistest tugevamini mõne teise keha poole tungivad. Küll võib vedela keha keerlemine selle mõjul muutuda ja sellepärast pidi ka kuu oma praeguse keerlemise kuju juba siis saama, kui ta veel vedelas olekus oli. — Seesama märkus käib ka Jupiteri kuude kohta, millest lhk. 115 kõneldakse, kui need kuud tõesti meie kuu moodi ühte ja sedasama külge Jupiteri poole hoiavad.

Lhk. 67 katsutakse õhu ja vedeliku puudust kuu peal kuu ringjooksuga seletada: ringjooksu tungi mõjul võivat kuu vedelad ja gaasilised osad kuu taha taganenud olla, „kus Maa pealt neid ei nähta.“ Jälle näitab mehanik, et selle tungi mõjul kuu vedelad osad ühetaoliselt nii kuu tagumisele küljele kui ka tema eelküljele taganema peavad. Meremehed teavad ju ka, et maakera vedelad osad kuu mõjul nii sinna poole taganevad, kus kuu on, kui ka otse teisele poole: mere tõus on korraga mõlemal pool maakera. — Peale selle ei ole täielik õhu puudus kuu peal sugugi kindel: siinamaalsete tähelepanekute järele võib ainult öelda, et kuul t i h e d a t õhukatet ei ole.

Lhk. 58 põhjendatakse vee puudust kuu peal selle arvatud õhupuudusega, „sest õhust tühjas ruumis aurab vesi täiesti ära.“ See põhjendus käib füüsikas tuntud Daltoni seadusele otse vastu, mille järele tühjasse ruumi otse niisama palju vett aurab kui õhuga täidetud ruumi.

Lhk. 94 öeldakse päikese-süsteemi mudeli kohta: „Nüüd anname igale kerakesele väikese müksu alt ülespoole külge nii et selle läbisaidud liikumine kerade ligitõmbuse jõudu tasakaalus hoiaks ja siis võiksime kõiki kerakesi igavesti ja lõppemata ringides ümber keskmise kera rändamas näha.“ Kui siin harvendatud abilause ainult jutujatkuks on öeldud, siis ei või selle vastu midagi olla; aga kui see lause peab „müksu“ suurust ära määrama, siis on ta üleliigne ja segav. Mehanikast on nimelt tuttav, et kirjeldatud tingimistel väikesed kerakesed igavesti suure kera ümber rändama hakkavad, kui väikesed ka neile antud müksud ei oleks: müksu suuruse järele on ainult nende rändamise tee enam või vähem pikergune. Raamatu kirjutajal näib selle asjaolu kohta selgus puuduma, nagu Saturni rõnga külje peal kõndimise loo kirjeldusest välja paistab.

Lhk. 132 tõendatakse nimelt, et kui Saturni rõnga asunik rõnga külje peale kõndima läheks, siis oleks tagajärg „samalaadiline, nagu inimesel, kes Maa majade seina külge kaudu käia katsuks; ta kukuks alla, ja Saturnuse rõnga pealt mitmetuhande penikoorma kõrguselt Saturnuse pinnale, ja veel koletuma kiirusega.“ Sellelsamal leheküljel kõneldakse, et rõngas Saturni ümber rändab. Rõngaga ühes on muidugi ka rõnga asunik Saturni ümber rändamas, s. o. igal silmapilgul on ta liikumas ja tema liikumise siht läheb Saturnist mööda. Sellel tingimisel on mehanika seaduste põhjal Saturni rõnga asuniku kõndimine rõnga külje peal mitte ainult ilma igasuguse kukkumise hädahüta, vaid sellel kõndijal on veel niisama raske sealt Saturni pinnale peaseda, kui Maa elanikul päikese pinnale.

Üleüldse on raamatu kirjutaja Saturni rõnga kirjelduses juba niisuguseid järeldusi tegema hakanud, mida praeguste teadmiste järele teha ei saa ja millest ta mujal on püüdnud eemale hoida. Neid teaduse piiridest väljaminevaid järeldusi nimetatakse hüpotesideks (arvamisteks). Saturni rõnga tekkimise lugu on hüpotes. Meie ei tea praegu, kudas Saturn oma rõnga on saanud (lhk. 37). Kes selle mitte-teadmiselega rahuil ei ole ja kellel oma jagu teadmisi ja luuleannet on, see seadib Saturni rõnga tekkimise kohta oma seletuse kokku. See on üks hüpotes. Teine võib sellesama rõnga tekkimise kohta teistsuguse seletuse kokku seadida. See on teine hüpotes. Nii võib ühe ja sellesama asja kohta mitu hüpotesi olla. Teaduslikkudest rahvaraamatutest peaksivad hüpoteside eemale jääma. Peavad ju need raamatud esiteks rahvale teadmisi pakkuma ja teiseks rahva teaduslist mõtlemist edendama. Aga hüpotes ei ole teadmine ja hüpotesi segamine teadmiste hulka — tumestab vahet teaduslise mõtlemise ja luuletamise vahel. Sellepärast peaks ka Bernsteini raamatust Saturni rõnga saamise lugu välja jääma.

Lhk. 203 seletatakse kokkuseotud kuulide lendu järgmiselt; „Viskamise hoogjõu mõjul püüab väiksem kuul palju kiiremalt edasi liikuda, kui suur, aga et ta nõõriga suurema kuuli küljes kinni on, siis peab ta suurema seltsilise aeglasemat lendu kaasa tegema. Selle eest aga omandab ta veel teise liikumise: ta hakkab suurema kuuli ümber jooksuma.“ Aga mehanika seadustest järgneb, et mõlemad kuulid ühesuguse kiirusega edasi jooksevad, kui neid ühesuguse kiirusega jooksuma on visatud, kuni õhk nende jooksu ei takista. Ja kui milgi põhjusel üks kuul teisest kiiremini jookseb, siis tõmbab ta lihtsalt ka teist kiiremale jooksurele. Üksteise ümberjooksmist ei tule ei kuulide suuruse vahest ega nende kiiruse vahest, vaid seda piab mõni muu mõju sünnitama. —

Need on tähtsamad vead, mis selle väga meeldiva raamatu teises trükkis tuleksivad ära parandada. Peale selle oleks soovitav, et nende arvude kohta, mis muutuvad (nagu tuttavate väikeste planedite arv ja suurte planetide tuttavate kuude arvud), oleks tähendatud, millal need arvud nimelt niisugused on olnud.

Raamatu keel näib mulle kaunis ladus olema, aga ligemalt tõlke väärtust hinnata ei ole mul mitte võimalik. Võiksin ainult tähendada, et mõnede sõnade tarvitamisel järjekindlus puudub: tarvitatakse „tee“ ja „rada“ vaheldamisi, niisama „väli“ ja „pind“, Saturn ja Saturnus.

Lõpuks võiks veel tähendada, et raamatu pealkiri natuke liig lai on: kõneldakse ju raamatus päikese-süsteemi kehadest, ja need sünnitavad ainult ühe raasukese nähtavate ilmakehade kogust.

J. Sarv.

Leonid Andrejew. Jutt seitsmest ülespoodust. Eesti keelde toimetanud J. Lillienbach. XII. 08. Tallinnas „Mõtte“ väljaanne. M. Antje trükk, Tallinnas.

Leonid Andrejew ja Maxim Gorki, need kaks vanemat, on praegu Vene noorte hulgas siiski veel kõige populärsemad. Viimane täidab enam provintsi-linnade publikumi primitiiv kirjanuslisi nõudmisi, kuna kirjandusliselt haritud publikum ja arvustajad Gorki kultusest, nii hästi paljasjalgsete kui ka haigutavate kodanikkude osades, ennast lahti on ütelnud ja selle peale, mis Gorki uue kunsti firma all ära kulunud odava positivismuse valgusel turule saadab, pead raputades vaatab. Mõõduandvamad arvustajad, nagu Gornfeldt, Mereschkowski, Filosofov, Tschukowski j. t. on pea ühel häälel arvamisel, et Gorki kui kirjanik-kunstnik surnud on. Religiosilise uuenduse nõudjad ja selle kõiki-parandava jõuu sisse uskujad arvustajad loodavad, et Gorkist siis veel ehk kirjanik-kunstnik saada võiks, kui ta oma esimestes paljasjalgsete skizzedes leiduva iseteadvuseta anarhismuse juure tagasi tuleks ja praegu tema töödes mõõduandvale positivismusele selja pööraks.

Leonid Andrejew on aga jällegi vee peale tõusnud. Seltsis Gorki ja Andrejew, astusivad nad üles, kuigi just mitte ühel ajal, siiski ühes ja nendes samastes väljaannetes — mõlemad olivad oma kirjanduslise tegevuse algusel — „Знание“ („Teaduse“) kirjanikud. Gorki on sinna ka jäänud,

selle kirjastuse-äri peaperemehena, kuna Andrejew müstikaliste anarhistide pea-pesasse „Шиповникъ“ juure üle on läinud, kust ta vahete vahel ka teiste, mitte kindlate põhjusemõtete esitajate journalide juure oma töödega külaskäikusi teeb.

Leonid Andrejew on suure tähega Surma prohvet. Teise Vene modern kirjaniku Theodor Sologubiga täiendavad nad üksteist. Kuna Sologub Tschehowi kaudu Lermontowi pessimismuse või õigem solipsismuse on omandanud ja elu kui koletu vanamoori peale vaatab ning elus muud ei leia kui kõige madalamat sorti kilpkodanlust, mille peaesitajana Theodor Sologub omas romanis „Мелкій Бѣсъ“ („Väike Kurat“) Peredonowi on kujutanud, on Leonid Andrejew see, kes elu ilu kiidab, aga küsib: „kui surm on, mis mõte siis elul veel jääb?“ Leonid Andrejew on küll ka paljudes töödes elu kilpkodanlust kujutanud, nagu see iseäranis selgelt tema esimestes töödes silma paistab, näituseks, gümnasiumi kooliõpetaja kujus kirjaniku paremas jutus „Нѣтъ прощенія“ („Ei ole andeksandmist“). Surma mõtet aga näeb L. Andrejew igal pool, terves meie olemuses; kirjanik vaatab sub specie mortis terve oma ümbruse peale.

Ehk võtate Leonid Andrejewa kõige parema töö „Жизнь Василя Оивейскаго“ („Wasili Thebeiski elulugu“, ka Eesti keeles ilmunud). Selles töös on psücholoogiliselt hästi käsitatud, kuidas usklik preester uskmataks saab, kuid selle taga kerkib jällegi Surm tondina üles ja see surma hirm ongi elu paraliseerija, mis kõige tugevamatest võitu saab.

Ja siis need elu saladused, või õigem seletamatus. L. Andrejew näeb elus kas udu või läbi selle udu kivinenud, kõikide palvete vastu täiesti tuima saatust, kes kellegi peale armu ei heida, vaid külmalt puruks sõtkudes üle läheb. Iseäranis selgelt astub see saatus meile „Жизнь чловѣка“ („Inimese elu“) sees vastu, siin on ta näitelavalegi toodud.

Kohad, kus L. Andrejew elu seletamatuse, saladuse kuni viimase piirini on viinud, kus inimesed nagu ogaralt oma ümber sündivaid igapäevaseid asju, kui kõige suuremaid saladusi vaatlevad ja ainult jahmatavad, ei paku midagi suurepäralist, ei sünni siin mingi ühinemine kosmosega, nagu seda ehk kirjanik ise on mõtelnud, vaid pakuvad päris labaseid szenesid, nagu „Inimese elus“ inimese surm kõrtsis joodikute keskel.

See müstikaline kosmosega ühinemine, mis mõnede kirjandusliste positiivistide poolt, kui tulevikuriigi kirjanduse üks tundemärkidest on ära tähendatud, astus viimasel ajal L. Andrejewa juures ikka ohtramalt nähtavale, näituseks näitemängus „Царь Голодъ“ („Tsaar Nälg“), kuid suurem osa Vene arvustajatest nägi õigusega selles kirjaniku töötamises tagurpidi minekut.

Viimase ajajärgu eelmistest töödest täielist lahkuminekut on jutustuses „Jutt seitsmest ülespoodust“ märgata. Selles ei esita ennast kirjanik enam niisuguse müstikusena, mis müstikalistele anarhistidele jõudu oleks andnud L. Andrejewa omaks meheks tunnistada, vaid tuleb juba rohkem „Wasili Thebeiski eluloo“ autor nähtavale. Siin astub juba eelpool nimetatud töö psücholoogiline käsitus jälle esimesele plaanile, ilmaaegne või õigem järel-

tehtud müstika ei sega asjata lugejat. Kuigi selle töö alusjoontes kerge müstikaline loor ei puudu, siis mõjub see enam jutu kunsti väärtuse tõstmiseks, kui kahandamiseks kaasa: kirjanik kujutab meile Werneri enne poomist, kui ära seletatud, väljaspool aega hõljuvat inimest.

Pea problem, mis kõikides Leonid Andrejewi töödes figureerib, astub meile, võib olla, kõige selgemalt selles töös ette: surm. Terves jutus „seitsmest ülespoodust“ paneb kirjanik pea-rõhku selle kujutamise peale, kuidas inimene surma vastu võtab. Werner mängib terve aja rasket malepartiid, Sergei võimleb Mülleri süsteemi järele.

„— Jah, — ütles Musja. — Jah, Werner.

— Jah, vastas tema. — Jah, Musja, jah!

Nad olivad millestki aru saanud ja vankumata kindlaks teinud. Ja säraval pilgul jahmatas Werner ja astus ruttu Sergei juurde.“

Tähelepanemiseväärt satiriliselt kõlab terve esimese peatüki põhjustoon. Selle kõige taga peitub nii väike tähtsus, kui politseinikud ekstsellentsi elu eest hoolitsevad; tervel suurel hoolet on niisama lühikene mõte, nagu paljukorratud lausel: „Kell üks päeval, ekstsellents!“ Elu tühjus aegutab meile iga rea vahelt vastu.

Leonid Andrejew on oma töö tegelaseks ka ühe eestlase võtnud, kuid raske oleks suguvenda ära tunda, kui mitte kirjaniku allkirja poleks. Peale läki-läki ei ole sel vist suurt midagi rahvuslist, kui meie tema ogarust mitte oma rahvusliste omaduste kirja ei taha, mis siiski ehk teha tuleks.

L. Andrejew on surma apostel, sellega kollitab ta meid igal juhtumisel. Kuid peame siiski ühes Leo Tolstoi'ga kirjaniku kohta ütleva: „Ta hirmutab küll, aga mina ei karda“. Just oma liialduste läbi kaotavadi L. Andrejewi surma pildid oma koleduse. Meie saame lihtsa kirjanduslise müstika, mille kohta D. Mereschkowski ¹⁾ ütleb: „Dostojewski müstika on Andrejewi omaga võrreldes, nagu Kopernikuse päikese süstem kalendriga võrreldes“.

Leonid Andrejew kujutab elu haossi. Ja mitte üksi maailma korraldus, kosmos, vaid ka korratus, haoss, mitte üksi iludus, vaid ka inetus võivad kunsti ained olla. Kuid küsimus seisab ikkagi selles, kuidas, mitte agas mis pakutakse. Kõne all olevas töös kaldub aga lugeja mõtete juure, mõtete juure, mis pakutakse, see astub esimesesse ritta: kirjanik käsitab nii põlevaid päevaküsimusi, millede, kui paljaste sündmuste vastuvõtmiseks meie nervid kõige paremalt on ette valmistatud. Sellepärast jääbki see küsimus, kuidas kirjanik oma ainet on käsitanud, kas sootuks maha või omandab liiga väikese tähenduse. Kui meie endid aga sellest, mis on käsitatud, lahutada püüame, nii raske kui see on, je seda fixeerida katsume, kuidas kirjanik oma ainet on pakkunud, siis leiame hulga labasusi, kirjanduslist turukaupa, iseäranis võrdlustes; näituseks, noormees ja neiu vaatlevad läbi vangimaja akna kuud; noortmeest võrreldakse lõunamaa kuupaistse õõga.

1) Д. Мерещковский, Въ тихомъ омутѣ. Lhk. 20.

Eestikeelne tõlge näitas mulle pealiskaudselt sorides kaunis lohakas olevat. „Jutt seitsmest ülespoodust“ eestistaja oleks pidanud rohkema hoolega ja lugupidamisega autori vastu tõlkima, keelelised võimatused ära hoidma ja ka Eesti keeles kirjutama (eestlane ütleb Orell, mitte Orlov ja p. t.). Andrejevit alal hoides, ei tohiks ka Eesti keele seadusi ära unustada.

Bernhard Linde.

W. P r a v d i n ja R. M ü h l m a n n. Rehkendamise ülesannete kogu rahva alguskoolidele. Esimene jagu. Arvud esimese tuhande piiris. Eesti keelde ü. p. T. Kuusik. Tallinnas 1908. August Buschi raamatukaupluse kirjastus.

Lapse hinges ei ole mingisuguseid esialgseid (a priorilisi) kujutusi; küll on aga seal võimu kujutusi vasta võtta. Need kujutused saab laps välimisest ilmast meelte organide, nagu silmade, kõrvade ja tundmise abil. Välimised asjad äratavad lapse hinges tunde, millest kujutused sünnivad. Neist sünnivad siis mõistuse (intellekt) abil mõtted ja algab vaimu töö. Sellepärast on siis ka iga õpetamise ja õppimise aluseks näitlikkus.

Ka ülemal nimetatud raamat pakub oma esimeste lehekülgede peal selleks kohast materjali: rõngaid, kuulikesi, ristikesi jne. Näitliku materjali varal loeb raamat kohe ühest viieni, jääb siis veidi peatama, lahutab kohe jälle lapsed näitlikust materjalist ära ja laseb neid juba ühest viieni „ilma asjade nimetamata“ edasi ja tagasi lugeda. Ka kästakse varsti „rehkenduse laua“ peal „kaks, kolm, neli kuulikest teistest eemale“ lükata jm. — Kuid kõige selle lugemise ja lükamise kohta oleks mõndagi tähendada.

Just esimeste arvude sünnitamine väikeste laste juures, kelle tarbeks raamat määratud, ei ole mitte nii lihtne, kui arvatakse. Uuemat ajal vaieldakse palju selle üle. Ühed ütlevad, et algusest peale arvusid kokkuarvamise teel tuleb sünnitada ilma et näitlikkuse peale suurt rõhku tuleks paana; teised seletavad, et esimesel astmel peaasi näitlikkus on. Nad näitavad lastele asju ja nende piltisid ja katsuvad lapsi kohe algusest peale arvude sisuga tutvustada. Kolmandad katsuvad jälle „lugemist“ ja „näitlikkust“ üheskoos toimetada, ja see tee on vist kõige õigem. Kuid ka siin peab kindlat kava silmas pidama, et töö mitte asjata ei oleks.

Ka näitlikkuse üle on uuemat ajal palju katseid tehtud. On ju selge, et mida vähem asju silmade ees, seda kergem on neid kõiki näha. Katsed on näidanud, et kõige suurem asjade arv, mida inimene korraga hästi silma võib võtta, kolm on. Nelja üksteise lähedal oleva asja vaatlemise juures tuleb juba vigasid ette; suurematest asjade kogudest, nagu kriipsukeste, täppide salkadest ei ole enam juttugi. — Seda seletatakse sellega, et inimese teadvusel kitsad piirid on. Seal võib õieti üks ainus asi, üks ainus mõte korraga aset olla. Meie ei saa enesele mitte Tartut ega Tallinat ühelhoobil ette kujutada, kui meie ka mõlemat linna hästi tunneme; kui Tallinn meie hinges kulminerib, peab Tartu sealt taganema ja ümberpöördukt.

Tähendatud põhjustel tuleks siis esimese rehkenduse õpetuse näitlikkuse keskkohaks arv 3 panna.

Nii tuleksivad siis 10 esimest arvu järgmiselt sünnitada: üks — |, kaks — ||, kolm — |||. Siin tuleks siis jaam, kuni lastele nende arvude sisu täitsa seige on, s. o. kui nad näit. kaks ütlevad, ka selle sõnaga kaks sõrme, kaks õuna, kaks kriipsu jne. nende teadvusesse astuvad. Järgmisi arvusid võiks siis järgmiselt näidata ja seletada: neli — |||| | (mitte ||||, nagu seda tihti tehakse), viis — |||| || (mitte |||||), kuus — |||| ||| (mitte |||||), seitse — |||| ||| | (mitte |||||), kaheksa — |||| ||| || (mitte |||||), üheksa — |||| ||| ||| (mitte |||||), kümme — |||| ||| ||| | (mitte |||||).

Ka on R. Kallas omas „Mõistlikus rehkendajas“ arvu 3 esimeseks jaamaks pannud. Niisama ka Hentschel.

Edasi näitab raamat, kuidas näitlikult kuulikestega kokku ja maha arvatakse, kuid kuidas sellisamal teel kasvatatakse ja jagatakse, jätab ta tegemata. Pealegi nõuab raamat, et lapsed juba kohe arvusid ilma „asjade nimetamata“ peavad „edasi ja tagasi“ lugema. Sell viisil õpivad küll lapsed mehanilisel teel mälestuse abil arvusõnad pähä, kuid arvude sisust jäävad nad ilma.

K u s a s j a s i d e i o l e , s e a l e i o l e k a a r v u s i d .

Palju enam tuleb lapsi küll asjade nimetamisega ühes arvusid lugeda ja ka rehkendada lasta; sest seeläbi on nad rohkem sunnitud enesele ikka arvu sisu ette kujutama.

Mis „rehkenduse lauisse“ puutub, siis peab tähendama, et teda esialgu tarvitada mitte soovitav ei olegi. Rehkenduse laual on 10 traati, igas traadis 10 kuulikest, seega kokku 100 kuulikest ja tihti veel palju muud näitlikku materjali, mis ainult lapse tähelepanemist segab ja nõrgendab. Sellepärast oleks kohasem, kui kooliõpetajad väikeste laste tarbeks lihtsama „rehkenduse laua“ kokku seaks. Kui juba arvupiir 1—10 läbivõetud, siis alles võib täieliku Vene laua ette tuua. Ka Tillich'i kastil (арифметический ящикъ) on omad puudused, millest aga siin juttu teha ei maksa. Palju paremad abinõud oleksivad üksikud kubikud ehk pulgakased, mis rehkenduse tunni algul igale lapsele rehkendamise tarbeks kätte antakse. Ka on rehkenduse laua peal rehkendamise juures ainult kaks meelt (silm ja kõrv) tegevad, kuna kubikute ehk pulkadega rehkendamise juures veel kolmas meel (tundmine, käed) appi tulevad.

Ülemal harutatud põhjusi silmas pidades, peab tunnistama, et Pravidini raamatu näitlik osa mitte hästi korraldatud ei ole.

Sellevasta on aga raamatu järgmine aste, arvude sünnitamine, 1—10, iseäranis aga kümnete tabel, täitsa hea. Ka järgmised raamatu osad on täitsa asjakohaselt kokku seatud, ülesanded on selged ja kõik lapse vaimu piirkonnast võetud. Raamat sisaldab eneses neli rehkenduse liiki esimese tuhande piires, siis veel lihtmurdude sünnitamise ja lõpeks „Venemaa mõõtude“ tabeli, mis lastele küllalt selge ja arusaadav peaks olema. Et aga

raamat nii halval paberil trükitud, on koguni andeksandmata. Mis tõlkesse puutub, siis võib lugeja sellekohaseid tähendusi „Postimehest“ nr. 56. 1908 järele lugeda, kus juba varem kõne all oleva raamatu kohta arvustus ilmunud.

H. Walk.

Eesti rahvalaulud segakoorile. III. vihk. Kogunud ja trükki andnud Dr. K. A. Hermann. Tartus, 1908. Kirjastuse-ühisuse „Postimehe“ trükk ja kulu. Hind 60 kop.

Kui seda raamatut kahe esimese vihuga võrrelda, siis peab ütleva, et ta teisest hästi parem, esimese vihuga aga peaaegu ühe vääriline on.

Parem on ta selle poolest, et 25 laulu hulgas ka mõni hea, iseloomulik, vana Eesti rahvaviis leidub, kuna teises vihus ainult uuemaid viisisid on.

Silmapaistvam oma Eesti iseloomu poolest on laul nr. 5 „orja õhkamine“. See on minu arvates 25 laulu hulgas kõige parem. Ta on kahtlemata vana, võltsimata Eesti rahvaviis.

Paremate hulka tuleksivad veel nr. 13 „Troost“, nr. 14 „Õnnetu õhkamine“, nr. 15 „Mitu halva ilma pääl“, nr. 16 „Muru Hansu ainus ingel“ ja nr. 20 „Kuulutus“. On ka laulusid olemas, mis kõik teist olla võivad, ainult mitte Eesti iseloomuga rahvaviisid. Näituseks laul nr. 4 — päris Saksa viis!

Harmoniseerimine on lihtne — kohati juba liiga lihtne — näit. nr. 2. Terve aeg kuuleme ainult kaks akkordi: g-duri kolmkõla ja selle dominante.

Üleüldiselt kokkuvõttes peab ütleva, et seda raamatut tarvitamiseks soovitada võib, kuid selle juures peab arusaamisega laulusid välja valima ja vahet tegema selle vahel, mis oma rahvaviis ja mis võõras.

Tartus, 29. märtsil 1909.

L. Neumann.

Uued raamatud 1909.

Veebruari kuus ilmunud. (Lõpp.)

Tallinna Vabatahtlise Tuletõrjajate Seltsi Abikassa põhjuskiri. Tallinnas, 1908. „Rev. Zeit.“ trükk. 8° (13×20). 11 lhk. R. 1 l. 1000 eks.

Tuttar, H. Neegrilaste elust. I. vihk. Tallinnas, 1908. J. Felsbergi ja A. Tetermanni trükk. 16° (11×15). 32 lhk. Piltidega. H. 8 k. R. 1 l. 3000 eks.

Vinnaja, J. Palgatööline ja elu-ülespidamine. Tallinnas, 1908. Puutööliste Ühisuse kirjastus. J. Felsbergi ja A. Tetermanni trükk. 8° (15×20). 68+l. lhk. H. 20 k. R. 5 l. 3000 eks.

A. S. Ämmaemanda päevaraamat. Tõlkinud H. Anto. Tallinnas, 1908. E. Berggrüni kirjastus. A. Laurmanni trükk. 8° (14×20), 123 lhk. H. 40 k. R. 7 l. 2000 eks.

Berg, Graf Fr. Kalakasvatamine, Tartus, 1909. „Postimehe“ trükk ja kirjastus. 16° (12×18). 8 lhk. R. 1 l. 100 eks.

- Guumpłowicz, L. Abielu ja vaba armastus. Eesti keelde J. Lilienbach. Tallinnas, 1909. „Mõtte“ kirjastus. Karlsoni tr. (Valgas). 8° 30 lhk. R. 4 l. 2000 eks.
- Saat, Arthur. Öhtused tuled. Luuletused. Tallinnas, 1908. J. ja A. Paalmani trükk. 8° (15×22). 196 lhk. Kirjaniku pildiga. H. 75 k. R. 19 l. 1500 eks.
- Thomey, J. Pühade pärlid kristlikkudele lastele. Tallinnas, 1908. G. Allo kirjastus. Felsbergi ja A. Tetermanni tr. 16° (13×19). 64 lhk. Piltidega. H. 15 k. R. 4 l. 5000 eks.
- Brakmann, Eduard. Uue aja lävel. Tööliste Jõulu-album 1908. Tallinnas, 1908. „Walguse“ kirjastus. V. Ehrenpreisi tr. 8° (15×22). 80 lhk. H. 30 k. R. 8 l. 3000 eks.
- Sunduslikud määrused kaupluste asutustes, ladudes ja kontorites teenistuses olevate isikute loomuliku puhkeaja korraldamise kohta Tartus. Tartus, 1908. K. Mattieseni tr. 8°*(14×23). 8 lhk. R. 1 l. 200 eks.
- Vennad Jürmann'ide kaupluse Tähtraamat 1909. aastaks. Tallinnas, 1908. Keileri ja poja trükk. 8° (13×20). 48 lhk. R. 2 l. 8000 eks.

Märtsi kuus ilmunud :

- Andrejew, Leonid. „Jutt seitsmest ülespoodust.“ Tallinnas, 1908. „Mõtte“ kirjastus. M. Antje tr. 8° (13 × 19). 120 lk. H. 55 kop. R. 8 l. 2000 eks.
- Anton, R. Ojumise-õpetus. Pärnus, 1909. Birkhani trükk ja kirjastus. 16° (13 × 19). 32 lk. R. 3 l. 1500 eks.
- Berg, Bruno. Metsajärve salakütid. Kurbmäng neljas vaatuses, kuues pildis. Eesti metsanurga rahva elust. Viljandis, 1909. H. Leokese kirjastus. Peeti tr. 16° (12×17). 168 lk. R. 8 l. 1000 eks.
- Dennerdt, Dr. phil., E. Darwinismus ja meie aja rahvaliidumine. Tallinnas, 1908. Rosenbergi kirjastus. J. Felsbergi ja A. Tetermanni tr. 8° (15×23). 78 lk. R. 5 l. 2000 eks.
- Eesti Rahvameelse Eduerakonna eeskava ja tegevuse juhtmõtted. Tartus, 1909. „Postimehe“ trükk. 8° (14×21). 16 lk. R. 1 l. 300 eks.
- Eisen, M. J. Talupoisid Kuningate väimeesteks. Vanad jutud imede maailmast. Tartus, 1908. M. Hermann'i tr. 16° (12×17). 136 lk. H. 30 kop. R. 7 l. 1000 eks.
- Jõulu-Album 1908. Laste Jõulu-Album. Tallinnas, 1908. V. Ehrenpreisi tr. 8° (21×30). 32+16 lk. R. 7 l. 2500 eks.
- Laste Lille-aed. Tallinnas, 1908. J. Felsbergi ja A. Tetermanni tr. 8° (14×20). 68+1 lk. Piltidega. H. 20 kop. R. 6 l. 2500 eks.
- Laste raamat. Tallinnas, 1908. A. Mikwiti tr. 8° (15×19). 40 lk. Piltidega. R. 3 l. 4500 eks.
- A. K. Loomuliku elu saladused. Arstiteadusline kirjatöö. Tallinnas, 1908. 2-ne tr. A. Laurmanni trükk. 16° (11×17). 120 lk. H. 35 kop. R. 6 l. 3000 eks.

Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmehed uute liikmete ja liikmemaksude vastuvõtmiseks, aastal 1909.

- Alukses: kooliõpetaja H. Ollino.
 Amblas: köster K. Preisberg.
 Aseris: vabrikumetnik J. Einberg.
 Auðurus: kooliõpetaja H. Kotkas.
 Gatshinas: õpetaja O. Palsa.
 Haapsalus: organist A. Tamberg.
 Hallistes: kooliõpetaja P. Kiwirist.
 Helmes: kooliõpetaja A. Krimm.
 lisakus: köster R. Hansen.
 Kambjas: õpetaja F. Ederberg, üli-
 õplane Jaan Sossi.
 Karksis: vallakirjutaja J. Ilwes.
 Karulas: kooliõpetaja A. Anton.
 Keilas: õpetaja J. Kukk.
 Keenis: mõisapidaja J. Grünberg.
 Kihelkonnas: Dr. S. Talvik.
 Koerus: kooliõpetaja J. Sõster.
 Kolga-Jaanis: õpetaja W. Reiman.
 Kõpus: wallakirjutaja A. Lorits.
 Kroonlinnas: õpetaja M. J. Eisen.
 Kuresaares: kooliõpetaja H. Piip.
 Kursis: kooliõpetaja M. Ulk.
 Laiusel: kooliõpetaja J. Riomar.
 Lihulas: köster H. Anniko.
 Miitavis: Dr. M. Ostrow, Литейная 14.
 Moskwas: J. Bösberg, Тверская, д.
 Стахьева, кв. 7, üliõpl. P. Rubel
 Малый Кисельный пер. д. 1, к. 2.
 Mõisakülas: raudteeamet. J. Sumberg.
 Mustvees: rättspeppmeister J. Soodla.
 Narvas: õpetaja B. Steinberg, kooli-
 õpet. J. Speek, kaupm. G. Tenter.
 Narva-Joaorus: vallakirjutaja A. Uuli.
 Nöös: õpetaja M. Lipp.
 Nuustakul: kaupmees C. Treiel.
 Otepäas: vallakirjutaja G. Wulff.
 Palamuses: pr. Helene Warik, Kuremaal.
 Palmsis: vallakirjutaja H. Mühlbach.
 Paides: politseisekretär A. Rüütel.
 Paistus: õpetaja J. Bergmann.
 Pärnus: kooliõpetaja J. Köpp, raa-
 matukaupm. J. Karu ja A. Küng.
 Peeterburis: kooliõpetaja T. Riomar
 Офицерская 54, raamatupidaja
 M. Jaakson, Морская д. 29, кв. 2,
 advokat M. Pung, Мъшанская
 д. 4, кв. 7, „Peterburi Teataja“
 toimetaja A. Einer, Минский
 пер. 3, кв. 15, raamatukaupmees
 K. Leopas, Невский пр.
 Pihkvas: Dr. G. Reimann.
 Pilstveres: Dr. J. Loorberg.
 Puhjas: õpetaja J. Walk.
 Põidel: õpetaja C. Sitzka.
 Põltsamaal: köster H. Leppik.
 Põlvas: kooliõpetaja J. Kala.
 Rakveres: kooliõpetaja M. Okas,
 raamatukaupmees P. Erna.
 Rannus: kooliõpetaja J. Kompus.
 Raplas: õpetaja J. Liiv.
 Rāpinas: kooliõpetaja P. Heering,
 kaupmees S. Keerd.
 Riias: vannutatud advokat J. Jaak-
 son, Paulucci uul. 3, üliõplane
 M. Raud, G. Lokko.
 Rõuges: kooliõpetaja A. Assor.
 Saardes: kooliõpetaja M. Kiirats.
 Simunas: köster E. Peterson.
 Sindis: kooliõp. J. Seljamaa (Taalis).
 Suure-Jaanis: köster H. Kapp.
 Tallinnas: kooliõpetaja H. Bauer,
 kooliõpetaja Ch. Brüller, raamatu-
 kaupmees A. Busch, „Päevalehe“
 toimetaja G. E. Luiga, kassah.
 abi, kreisilooma-arst K. Saral.
 Tapal: A. Thomson, Moe mõisas.
 Tarvastus: köster D. Birkenthal ja
 vallakirjutaja P. Kuusik.
 Tartus: üliõplased A. Jung, E. Tenn-
 mann.
 Toris: kooliõpetaja A. Kalbus.
 Tormas: köster G. Kommusaar.
 Türi vabrikus: J. Strandberg.
 Valgas: kooliõp. H. Einer ja P. Einer.
 Vaivaras: kooliõpetaja K. Pastak.
 Väandras: kooliõpetaja H. Awikson.
 Väike-Maarjas: kirjanik Jakob Liiv.
 Viljandis: notarius G. Seen.
 Võrus: notarius R. Gabrel ja kaup-
 mees J. Mõtus.

Võtavad ka tellimisi Seltsi kuukirja „Eesti Kirjanduse“ ja ette- tellimisi Rahvakirjanduse osakonna väljaannete pääle vastu.

Kuukirja „Eesti Kirjanduse“ tellimise hind on postiga 3 rbl., talituse asemikkudelt ise ära viies 2 rbl. 50 kop. „Eesti Kirjanduse Seltsi“ liikmetel, kes omal liikmeraha ära on maksnud, postiga 2 rbl. 50 kop., talituse asemikkudelt ise ära viies 2 rbl. Üksik number 25 kop. Võlgu tellimised jäävad tähelepanemata.

Eesti Kirjanduse Seltsi Toimetused.

- № 1. W. Reiman, Kivid ja killud. I. Tartus. 1907. VIII + 172 lhk. Hind 1 rbl.
- № 2. M. Kampmann, Eesti vanem ilukirjandus. Tartus. 1908. VIII + 150 lhk. Hind 1 rbl.
- № 3. M. Lipp, Masingite suguvõsa. Tartus. 1908. XVI + 216 lhk. Kaart. Tabelid. Hind 1 rbl. 80 kop.
- № 4. J. Jung, Muinasteadus eestlaste maalt. Kolmas jagu. Kohalised muinasaja kirjeldused Tallinnamaalt. Ilmumisel.
- № 5. Lydia Koidula ja Friedrich Reinhold Kreutzwaldi kirjavahetus. Ilmumisel.
- № 6. Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamat. I. Tartus. 1909. IV + 20 lhk. Hind 1 rbl.
- № 7. A. Dreewing, Inglise-Eesti sõnaraamat. Ilmumisel.

E. K. S. Rahvakirjanduse-toimekonna väljaanded.

Rahvakirjandus 1. A. Kuusk, Keemia algõpetus. Tartus. 1908. XII + 94 lhk. Hind 60 kop.

E. K. S. Rahvakirjanduse-toimekonna väljaannete ettetellimine 1909.

1. Äshylus, Kinnineeditud Prometheus. Kreeka keelest ümber pannud J. Jõgever.
2. M. J. Eisen, Eestlaste sugu. I. jagu.
3. P. Põld, Pädagogika. I. (Pädagogika ajalugu.)
4. A. Koger, Inimese anatomia ja fysiologia.
5. Th. Hermann, (Pantenus), Üksi ja prii. I. jagu.

Ettetellimise hind 5 raamatu eest 2 rubla. Kes 1908. a. ilmunud A. Kuusk, Keemia algõpetus soovib saada, maksab 50 kop. juure. Raamatute hinda tõstetakse ilmumise järele.

Tellimise adress: Eesti Kirjanduse Seltsi Rahvakirjanduse-toimekond Tartus. (г. Юрьевъ — Лифл.)

Vastutav toimetaja ja väljaandja J. Jõgever.

V 60
2

EESTI
RAHVIVÄLJÄÄRMATUKKOU
AR